

نظری بہ کتاب

و افغانستان در پنج قرن اخیر،

پو ماند

داکتر محمد حسن کاکړ

۱۹۹۰/۱۳۶۹

نظری بہ کتاب

و افغانستان در پنچ قرن اخیر،

پوهاند

داکتر محمد حسن کاکړ

۱۹۹۰/۱۳۶۹

د کتاب نوم: نظری به کتاب:
افغانستان در پنج قرن اخیر

لیکوال: پوهاند داکتر محمد حسن کاکړه
خپروونکی: د امان کتاب خپرو لومړنۍ موسسه
د چاپ کال: ۱۳۶۹ وری/۱۹۹۰ مارچ
د چاپ ځای: جلدون پریس

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

افغانستان یو لرغونی او تاریخی هیواد او د افغانستان ملت د تاریخ په اوږدو کې متشکل شوی او د زمان په کره کې پوخ شوی ملت دی. داسمه ده چې په دی ملت کې بیلا بیل نژادی، ژبني او مذهبي ګروپونه راغونډ شوي دی خو د زماني یون او د تاریخ پېښو دا ټول ګروپونه داسې سره لنډ کړي، نژدی کړي، یو مومي کړي، مزج کړي، یو کړي او سره اخیلي چې د تنستی او بودی بڼه یی غوره کړي او سره بیلول یی ناممکن او ناشونی دی.

د تاریخ په اوږدو کې ډیر یرغلګرو، متجاوزین او تیري کوونکی دی هیواد ته راغلي او هڅه او هاندیې کړي چې دا سکنی وروڼه سره بیل، ښکېل او ځان ته ایل کړي خو د دی میړني ملت په پولادی د یوال کې یی د رځنی کولو لاره نه ده موندلی او همغه ده چې د دی ملت له سر تاسری ملی قیامونو سره مخامخ شوی، خپل شوی، مات شوی او شرمیدلی له دی خاوری څخه

ایستل شوی دی . ځکه دا ملت د خپل ملی شعور په بنا عادت لری چی د هر تیری په وړاندی راولاړیږی او بی له دی چی نوی سلا او مصلحت وکړی دایی پتیلی ده چی ټول به په خپل خپل ځای کی په خپل خپل وارپا خون کوی ، دیرغل او تیری مخه به نیسی او له پیر زورور یرغلگر سره به هم مقابله کوی او دی ته به یی اړباسی چی له هیواد څخه یی ووزی . دا یو هغه خصلت دی چی یوازی بالغ ، رسیدلی ، په ځان باندی او تاریخی ملت یی درلو دلای شی .

زموږ د ملت د تاریخی وحدت او یووالی یو بل لوی ثبوت داهم دی چی زموږ د ملت په اوږ ده تاریخ کی د خپل منځی : نژادی ، ژبنی او مذهبی شخړو اونستولویس او دیا دوږ پیښی نه لرو ، زموږ د ملت لویس او بریالی جگړی یوازی له بیرونی تیری کونکو او یا هم له مستبدو او د نورو له خواتپل شویو واکمنانو اوواکد ارانو سره شوی دی .

زموږ د ملت یو بل تاریخی خصوصیت داهم دی چی دلته ملی ستم په دی معنی چی یو قوم دی حاکم او بل محکوم وی هیڅکله منځ ته نه دی راغلی بلکه حاکمی او محکومی دواړی طبقی په گډه له ټولو گروپونو څخه متشکلی وی که سلطان محمود غزنوی دری ژبی او ترکی نژاده ؤ نو په لښکر او لوږ رتبه مامورینو کی یی په زیاته پیماننه پښتانه په کار گومارلی وو او که احمد شاه بابا پښتون او پښتو ژبی ؤ د دربار لوی اراکین یی دری ژبی ، درباری ژبه یی دری اولښکری یی له ټولو مسلمانانو څخه متشکلی وی .

همداراز که تورپا چا امیر عبدالرحمن خان په زندانونو او د

هیواد په بیلا بیلو برخو کی دانسانانو وژنی او قصایس کولی انگیزه
 یی د انه ده چی دی پښتون نژاده ، دری ژبی او سنی و بلیکه
 انگیزه یی دخپل استبدادی نظام او حکومت ټینگول او د خپل اقتدار
 اوږدول وو د نمونی په توگه که ده د هزاره ورونوله سرونو څخه
 چی مغل نژاده ، دری ژبی او شیعه مذهب و و کله مناروته جوړ کړل
 همداسی یی د شینوارو له سرونو څخه هم چی پښتون نژاده ، پښتو
 ژبی او سنی مذهب و و کله منارو نه جوړ کړل ، د نو رستا^ن خلک یی
 هم ووژل اوایل یی کړل او د غلجو بیلا بیلای طایفی یی و خپلی .

مطلب دا چی په افغانستان کی حاکمان د یوه گروپ په
 توگه نه بلکه د یوی داسی طبقی په توگه وو چی له ټولو نژادی ،
 ژبنی او مذهبی گروپونو څخه متشکل وو ، دادو د لاتراو سه هم پر
 خپل ځای پاتی دی ، که موږ د تاریخ په اوږدو کی د افغانستان
 حکمرانان او تردوی راتا و حلقی او کابینی و شمیرود هر گروپ
 خلک به یکی و مومو چی حاکمه له یی جوړه کړی او د ملت په
 ټولو محکومو طبقو یی چی له بیلا بیلو گروپونو څخه په گډه
 جوړه ده ظلم او ستم لورولی او د هغوی حقوق یی پایمال کړی دی .
 څرنگه چی زموږ په هیواد او ملت کی د ملی او نژادی یا
 مذهبی ستم پیښی نه وی نو ځکه زموږ په ملت کی په دی نامه
 نښتی هم نه دی شوی او ټولو بیلا بیلو گروپونو په وروری او
 خلوص خپل ملی وحدت او ملی پیوستون ساتلی دی .

زموږ په ملت کی د تعصب خبری متأسفانه دا نیمه پیری
 کیږی چی په اصطلاح له روشنفکری او سیاسی جریانونو سره را منځ
 ته شوی او متأسفانه هغو کسانو دی اور ته ډیر پکی و ملی چی

خان روشنفکران او په څه پوه بولي خو دا ظاهري بڼه ده حقيقت
دادي چې دا کسان د روشنفکري په جامه کي د نورو له خوا موظف
شوي چې د افغانستان د ملت تر منځ د نفاق تخم وکړي څو هغوي
بيا له دې لاري زموږ د ملت په پولادي وحدت کي رخنه وکړي او
خپل ښکيلا کي اهداف پرمخ بوزي .

خلقيان ، پرچميان اوستميان د همداسي يوې انگيزي له مخي
را منځ ته شوي وو او د خلقها و مليتهاي افغانستان په شعارو نو
سره يي غوښتل چې زموږ د واحد ملت تر منځ د بيلتون کړنې تيري
کړي او د خارجي دشمن ښکيلا کي اهدافو ته لاره هواره کړي ، خو
زموږ د ميړني ، اتل ، هورديالي او مسلمان ملت سر تاسري پا څون او
انقلاب د دوي دا ټولي استعماري هيلي له خاو روسره سمې کړي او
د خپل وحدت په پولادي سوک يي د دوي او د دوي د بادار دواړو
له خيانته ډک مفزونه وپاشل .

متاسفانه د هجرت سپيڅلي محيط هم د تعصب له ناوړه
ميگرو بونو څخه بچ پاتي نشو او دلته هم ډير داسي کسان وو چې
ظاهراً يي د اسلام چيغې وهلي خو په عمل کي يي ډگرو پيکو
تعصبونو درا منځ ته کولو او پاللو له پاره کار کاوه او کوي يي . دا
کسان هم له ناآگاهي او بي شعوري څخه ډاکارنه کوي بلکه له
دوي سره هم باندني لاسونه شته او هغوي يي دې کارته لمسوي
څوسبابه افغانستان کي د دوي په وسيله رخنه وکړي . دا چې ځيني
کسان د ظاهر شاه د بيا راتلو له پاره په نژادي انگيزه کار کوي او
يا ځيني کسان دسقوله زوي نه په نژادي انگيزه اسلامي قهرمان
جوړوي دا به په ځاي پريږدو يوازي يوه موضوع به لږ څه روښانه

كړو چې هغه په افغانستان كې د اهل تسنن او اهل تشيع موضوع ده
 چې همدا د جهاد په پروسه كې رابرسيره شوه ، موږ په خپل ټول
 تاريخ كې د شيعه اوسني په نامه شخړې او جگړې ته لږو خو كله
 چې په ايران كې اسلامي انقلاب و شو ټولو مسلمانانو فكر كاوه چې
 دا به يورشتيني اسلامي انقلاب او د ټولو مسلمانانو ملاتړ ځواك
 وي خو ورو ورو دې انقلاب د اسلامي انقلاب پرځاى د شيعي
 انقلاب بڼه غوره كوله او گاونډيو هيوادو ته يې د دې انقلاب په
 صادرولو پيل وكړ چې د پاكستان په بلوچستان كې څلور پنځه كاله
 وړاندې د شيعه په نامه د هزار گانو پاڅول د دې لړۍ يوه كړې وه
 او بيا دايران دولت په ايران ته تليو افغانى مهاجرو كې تصفيه پيل
 كړه يوازې شيعه مشران او مهاجرين و پالل او بالاخره يو كال
 وړاندې يې ولمسول چې دوى په شوري ، حكومت او نورو سياسي
 چارو كې ۲۵ په سلوگي ونډه و غواړي او بې له دې چې انتخابات
 شوي وي او يا احصائيه اخيستل شوي وي دوى دا فيصدي ځان ته
 تثبيت كړي خو بيا په اوږد مده پروگرام كې ايران وكړاى شي چې
 افغانستان ته هم شيعي انقلاب را صادر او سياسي واك د خپلو
 پلويانو له لارې ترلاسه كړي . زه د دې خبرې له كولو سره دا
 تورنه لگوم چې خدايه مه كړي زموږ شيعه وروڼه د پيرو د لاس آله دي
 بلكه زموږ د شيعه وروڼو بشپړ اكثريت چې په هيواد كې د ننه پاتې
 دي ، يا پاكستان ته راغلي او پاتې په ايران كې ژوند كوي د
 افغانستان په چارو كې د ايران لاس وهنه د ليكنو ، اخيارونو ،
 مجلو ، كتابو او دنړيوالو راډيو گانو له لارې وغندله او افغانان يې
 د پردو دسيسو ته متوجه كړل . موږ هيله من يو چې په ايران كې

میشت جهادی افغانی رهبران به چی یوولس کاله یی له کمونستانو او روسانو سره په نره او میړانه جهاد کړی دی ټکی ته متوجه وی او اوس به د تحمیلی فیصدی له ټاکلو نه تیر شی او دوحدت له صف سره به یو ځای شی . ځکه معقوله ، مشروعه او روا فیصدی هغه وخت ترلاسه کیدای شی چی په هیواد کی آزاد انتخابات و شی او ټول هیوادنی گروپونه د معقول رقابت له مخی د لویس جرگی ، اولسی جرگی او مشرانو جرگی څو کی ترلاسه کړی . دلته د یوی نعونی ورکول بی گټی نه بولم د ظاهر شاه دوخت د مشرانو د جرگی په وروستی دوره کی دورد گود ولایت سناتور د بهسو دو داوولسوالی و نژاد هزاره او مذهبا شیعیه وؤ سره له دی چی د بهسو د و تراو لسوالی پرته د دی ولایت د څلور و نورو اولسوالیو شیدونکی پښتانه اوسنی مذهبه وو خو څرنگه چی له معقولی او ملی لاری نه راغلی و نو ټولو پښتنو او دری ژبو ، شیعیه و او سنیانو خپل سنا تور باله او یوی برخی هم د محرومیت احساس نه کاوه .

خبره ډیره او ږده شوه ماغوشتل په تعصب او متعصبینو یو څو خبری وکړم او څرگنده کړم چی تعصب زموږ د ملت له بیلا بیلو گروپونو سره نه بلکه له ځینی معدودو اشخاصو او افرادو سره موجوددی چی خارجی انگیزی اورینس لری ، ددی ډول تعصبو نو د تبارز له پاره متاسفانه د جهاد په سنگراو د جهاد په محیط کی هم ځینی کسانو کارو کړ ، زهرا گین تبلیغات او د بیلتون په زهرو لړلی خبری یی وکړی او د ملی نفرت د پیدا کولو په هڅه کی شول چادداسی تعصبونو د رامنځ ته کولو له پاره دروانشناسی په جامه

کې ، چا د حق خواهي په جامه کې او چا د تا ريخنو يسي په جامه کې لاس و اچاوه او زموږ دواحد ملت د سره بيلو لاله پاره دلوي خيانت او جنايت مرتکب شول .

خبره نوره هم رالنوم او يوه مشخص ټکي ته رارسيرم دلته له نورو خبرونو او ليکنو څخه تيريريم يوازي د ښاغلي مير محمد صديق فرهنگ په «تاريخ پنج قرن اخير افغانستان» باندې تکیه کوم او ددې کتاب په باب څو خبرې کوم .

د کتاب نوم خوږدې او سريزه يې هم په داسې علمي پوښ کې وړاندې شوي چې گويا ښاغلي فرهنگ صاحب د خپل درانه مسئوليت په احساسو لوسره د يوه علمي کتاب په ليکلو لاس پوري کړې خو متاسفانه عمل او متن يې داسې نه دي هلته د تعصب اورته ژور پکې وهل شوي او دې کار واضح کړې چې د دې کتاب د ليکلو هدف د تاريخي حقايقو روښانول نه بلکه انگيزه يې بله او بل کوم خارجي عامل لري ، په لومړي سرکې هرلوسټونکي دا تری استنباطولی شي چې ښايي فرهنگ صاحب ته وظيفه ورکړل شوي وي چې په دې حساس وخت کې چې دافغانستان مسلمان ملت ټول نژادي ژبنی او مذهبي گروپو نه له روس او کمونيزم سره په گډه جگړه او جهاد بوخت دی ، د دوي وحدت بايد له منځه يوړل شي او دوي ته له روسي سره د جنگ کولو پرځای د گروپي شخړو اور بل کړای شي ، د دې اټکل پياوړتيا هغه وخت ښه احساسيدې چې سړي دي ته وگوري چې فرهنگ صاحب په کابل کې د روس د مزدور رژیم مشر بهرک کارمل له مشاوريت نه ظاهراً دتېښتې په نامه امريکي ته رسيدې او هلته په ډير لږ وخت کې د تاريخ يو

داسی پند کتاب چی تردی وړاندی تجربه او سابقه هم نه پکی لری
لیکی او بیا اتومات په دیر لوړ لگښت چاپیری او خوریږی هم .
پوهاند کاکړ صاحب په یوه لیک کی لیکلی وو چی ما فکر نه کاوه
چی ښاغلی فرهنگ دی دومره متعصب وی ، دا فکر نور چا هم ځکه
نه کاوه چی فرهنگ صاحب په دی برخه کی سابقه نه درلوده او
کاری نه وکړی خوالته د ده ورورښاغلی سید قاسم رښتیا بیا په
دی برخه کی کار کړی او خصوصاً د «افغانستان در قرن نژده»
کتاب یی ښکلی و چی داسی ښکاره تعصب نه پکی لیدل کیده او
داهم ددی ثبوت دی چی داسی وظیفه به فرهنگ صاحب ته نوی
سپارل شوی وی .

په مراحل د افغانستان داتل ، پاک زړی ، مؤمن او متحد ملت
په منځ کی دتعصب او نفاق تخم کرل یو جنایت او ملی خیانت دی
او هر څوک چی دا کار کوی خیانت ، جنایت او د پردونو کوی کوی
او هر افغان مکلف دی لکه څنگه چی له خارجی تیری او تجاوز
سره جهاد او مبارزه کوی همداسی باید له تعصب او متعصبینو سره
هم مبارزه او جهاد وکړی او لکه څنگه چی په خپلو وینو خپله
آزادی ساتی همداراز په خپله فداکاری خپل ملی وحدت هم وساتی
ځکه که خدایه مه کړی ، زموږ ملی وحدت متزلزل شو ، نو بیا به
آزادی هم نه وی او افغانستان هم .

ماددی کتاب له لیدو سره غوښتل چی دملی گټو ، ملی
احساس او تاریخی حقایقوپر اساس ددی کتاب په هکله یوه مقاله یا
رساله ولیکم خو زما دروند او مبارز دوست پوهاند ډاکتر محمد
حسن کاکړ مخکښ شو او د خپل علم او عالمانه تحلیل په زوری

داسی یو ځواب ولیکه چې زما د کم علمی او ناورز گماره ژوند له
 وسه یی لیکل و تلی وو او دا ځواب زما بل گران او مبارز دوست
 ښاغلی محمد حسن ولسمل په خپل اخبار «مجاهد ولس» کی په
 پوره اتمام او علاقه چاپ کړ او دا خبری یی طرفی له مخی یی
 حق ورکړ چی فرهنگ صاحب او یا دهغه نور انډیوالان هم خپله
 دفاع یا عذر وړاندی کړی . زما له پاره جالبه هغه وخت وه چی د
 ښاغلی فرهنگ زوی (داکتر میر محمد امین فرهنگ) د خپل پلار په
 دفاع کی په مجاهد اولس گسسی مقاله ولیکه او په ځای دوی
 چی له خپل پلار نه د تعصب تور پاک کړی په ډیره بی پروایی او
 سپین سترگی یی ولیکل چی داسمه ده چی زما پلار متعصب گنل
 کیږی خو دا غلطه ده چی زما پلار او کورنی دی په افغانستان کی
 مالی خیانت کړی وی . د تاسف وړ ده چی یور وزل شوی ځوان
 چی ځان ته افغان هم وایی د تعصب کول کوم جرم نه گنی ، ده
 چی د خپل پلار تعصب کول په حق په جانب لهجه تایید کړی نو
 پوه نه یم چی بیا د خپلی کورنی په مالی خیانت یی ولی داسی
 صریح اعتراف نه دی کړی خو حقیقت دادی چی لکه څنگه موچی
 وویل دافغانستان حاکمه طبقه له ټولو قومونو او گروپونو متشکله
 وه او دا طبقه معمولاً ملی ضد او په غلاؤ او اختلاسونو بوخته وه
 اوداهم له چاپته نه ده چی د ښاغلی فرهنگ کورنی د همدی حاکمی
 طبقی جزوه او د وزارتو نواو و کالتونو څوکی یی په واک کی وی
 نوڅکه له حاکمی طبقی سره په ټولو جرمونو کی شریک وو او که
 احياناً نور څه یی د چایادنه وی نو د ښاغلی رښتیا د پوستی غلا
 خوله هیچا څخه هم پته نه ده او له کلونو کلونو راهیسې زبانه د عام

خاص ده .

په هر حال زه په داسې حالاتو کې له روسانو او د دوی تر
مزدورانو پرته د بل چا په مقابل کې ترڅه ویل ښه نه بولم خوله
تعصب سره مبارزه د خپل مقدس اسلامي جهاد یو جزء بولم ځکه
موږ که تعصب له منځه یو نه سو او له متعصبینو سره مبارزه و نه
کړو نو خپلو اسلامي او ملي اهدافو ته نشور سید لای .

څرنگه چې د فرهنگ شیطاني کتاب په پېښور کې هم د
ښاغلي احسان ما یار له خوا خپور شوی ؤ نو ځکه یوازې په
اروپاکي د دې کتاب په باب څه خپریدل کافی نه وو هماغه وو
چې ښاغلي پوهاند ډاکټر حسن کاکړ خپله رساله پېښور ته هم د
چاپ له پاره راواستو له او دامن کتاب خپرولو مؤسسه یې هم په
مینه د خپرولو اقدام کوي ځکه لکه موږ چې وویل له تعصب سره
مبارزه د جهاد یو جزء دی نو راځئ چې لومړی تعصبو نه وړک کړو
بیا به خپلو پا کو اوسپنځلو اسلامي اهدافو ته ورسېږو او په خپل
ګران ، آزاد او اسلامي افغانستان، کې به دور وری او برابری ژوند
کولو ته لاره هواره شی .

په مینه

حبیب الله رفیع

د امان کتاب خپرولو د مؤسسې مؤسس

پېښور حیات آباد

۱۳۶۸ / ۱۱ / ۱۴

مقدمه

اثر فوق نوشتهٔ میر محمد صدیق فرهنگ است ، که بار اول در ۱۹۸۸ در کشور های متحده امریکا از طرف سازمانی بنام انتشارات حکیم سنایی و بعد از طرف انجنیر احسان الله مایار در پشاور نشر شده است . معلوم نیست سازمان انتشارات حکیم سنایی متعلق به چه کسان است . و تا جائیکه معلوم است این سازمان غیر از این اثر کدام کتاب دیگری نشر ننموده است . بهرحال ، این اثر سر و صدای زیادی بلند نموده و تعدادی از افغان ها ازینجانب خواهش نموده اند ، دربارهٔ آن اظهار نظر نمایم .

اظهار نظر دربارهٔ کتاب که ۶۰۰ صفحه دارد ، بگفتهٔ نویسندهٔ آن پنج قرن اخیر افغانستان را در بر میگیرد ، رساله میخواهد ، ولی مجال این چنین نوشته در حال حاضر مسافرت میسر نیست ، به سبب که دستیابی برماخذ های کتاب ممکن نیست بنابراین اکنون دربارهٔ میتود کار و نقاط ممیزه و عمدهٔ آن ابراز نظر می شود . و بعد

ممکن درباره تمام کتاب و همچنان درباره کتاب افغانستان در مسیر تاریخ نوشته میر غلام محمد غبار رساله ای نگاشته شود .

پروفسور ای ، اچ ، کار در یکی از آثار خود بنام تاریخ چیست ؟ که اینجانب آن را سالها پیش ترجمه نموده و پوهنتون کابل آن را نشر نموده است ، دریک جامینویسد : که برای شناسایی کتابی درباره تاریخ پیش از آنکه آن را خواند ، باید مولف آن را شناخت . این سفارش بخاطری داده شده است که بین مؤلف و تألیف رابطه حقیقی و غیر قابل انفکاک موجود است و شناخت مؤلف در راه شناخت تألیف او کمک زیادی می کند .

میر محمد صدیق فرهنگ که بروایات متعددی دراصل از میر های مزاره جا غوری است ، ازلیسه استقلال فارغ شده ، مگر تحصیلات عالی تر و اختصاصی ندارد . پدرش سید حبیب نام داشت ، که از مستوفی های مشهور وطن بود . برادر فرهنگ سید قاسم رشتیام یک نویسنده و سرشناس است . طوریکه از نام های شان معلوم میشود ، افراد برجسته این خانواده بالقاب میروسید یاد میشوند . مگر مشغولیت شان در امور روحانی نبوده ، بلکه در امور کشور داری و علم و نویسندگی بوده است ، آنها درکار های بلند پایه دولتی و حیات عملی سیاسی ، بخصوص در دوره شاهی مشروط سهم بار زی داشتند .

تا جائیکه باین نویسنده معلوم است میر محمد صدیق فرهنگ بخشی از جلد سوم تاریخ افغانستان را که بدوره بعد از اسلام اختصاص دارد و سالهای بسیار پیش نشر شده است ، بطرز سنتی و معمول در وطن برشته تحریر در آورده است . ولی شخصیت و جهان

بینی سیاسی میر محمد صدیق فرهنگ از آن مقالات او فهمیده می شود که موصوف در دوره شاهی مشروطه که آزادی بیان و مطبوعات در افغانستان بدرجه اعلی خود رسیده بود، در جریده هفته وار بنام «روز گار» درباره مسایل روز بخصوص درباره امور اقتصادی به نشر میرساند. فرهنگ در این مقالات رویدادها را از دیدگاه مارکسیستی تحلیل میکرد، گرایش بسوی شاخچه پرچم مربوط حزب دموکراتیک خلق افغانستان به سرکردگی بېرک کارمل از خود نشان میداد. شاید بخاطر همین گرایش بوده باشد که وقتی حکومت شوروی بېرک کارمل را در افغانستان براریکه قدرت رسانید فرهنگ بزودی بحیث مشاور در ظاهر در خدمت بېرک کارمل ولی در واقع طور غیر مستقیم در خدمت روسیه شوروی درآمد (۱) که با

---

۱ - یادی از يك قصه درین باره بيمورد لېست بعد از انکه خبر نصب فرهنگ به سمت مشاوری صدارت به نشر رسید. فردای آن که يك روز بسیار تلخ و سرد ماه جدی بود. مرحوم پوهاند داکتر سید بهاءالدین مجروح و اینجانب بمنزل موصوف در شهرنو رفتیم. فرهنگ بفکر اینکه ما برطبق عنعنه جهت عرض تبریک آمده ایم، بخود بالید و بلاد رنگ بدون آنکه حرفی از ماشنیده باشد، درباره علت قبولی عهده جدید خود به لیکچر دادن آغاز نمود موصوف گفت که کارمل صاحب بمن گفتند که میخواهند يك جبهه ائتلافی به ریاست حزب خلق از نیروها و افراد مترقی بمیان آرند، و آنچه را که درینمورد در دوره وکالت خود وعده داده بود، اکنون میخواهد آن را عملی کند. بعد فرهنگ درباره قوه نظامی شوروی اظهار نظر نموده،

مداخله نظامی خود در افغانستان عزیز ، دشمن شماره يك استقلال کشور ، حاکمیت ملی و هویت ملی افغان ها بشمار میرفت . فرهنگ پیش از آن در دوره حکومت باصطلاح خلقی مقاله نسبتاً طویلی درباره روابط افغانستان و حکومت هند برتانوی نوشته بود ، که در رساله ای بنام جنگ دوم افغان - انگلیس بمدونی سید قاسم رشتیا از طرف اکادیمی جدید التاسیس علوم افغانستان به نشر رسید . مگر مهمترین اثر فرهنگ همین کتاب اخیر او بنام افغانستان

گفت که از آنجا که سیاست يك هنر امکان مییابد ، کوشش خواهد نمود بابرقراری چنان يك حکومت درباره مساعد شدن زمینه برگشت قوای شوروی همکاری کند و او این عهده را بهمین منظور قبول نموده است . ما بیحوصله شدیم و از آنجا که بین ما روابط حسنه بود ، مطمئن بودیم که آنچه میگوییم نزدش محفوظ خواهد بود . اول مرحوم مجروح براین فکر ساده و استدلال عجیب او انتقادات سختی وارد نمود ، ولی انتقادات او را طور مشخص بیاد ندارم . بعد اینجانب فرهنگ را مخاطب ساخته گفتم که وقتی يك قدرت بزرگ چون شوروی بکشور همسایه خود چون افغانستان قوه نظامی میفرستند ، مقصد اصلی آن کمک باشخصی چون کارمل بمقابل حفیظ الله امین نیست ، بلکه هدف آن چیز دیگر است و دیگر اینکه عواقب این لشکر کشی چنان و خیم خواهد بود ، که اکنون فکر شده نمیتواند . بعد بلا فاصله خانه را ترك کردیم . فرهنگ که شاید فکر میکرد ، ما با او همکاری خواهیم کرد . چنانچه از دیدن ما بسیار خوش شد ، وقت رفتن ما بسیار مایوس معلوم می شد .

در پنج قرن اخیر میباشد، که درباره آن طور مختصر اظهار نظر میگردد. اما پیش از آن یادآوری يك نکته لازمی است، و آن این است که از این نوشته کوتاه درباره فرهنگ واضح است، که تاریخنویسی برای موصوف يك مصروفیت ضمنی و ثانوی بوده، نه برای آن تربیه شده، نه در آن تمرین و ممارست دارد، و نه هم در آن از تخصص حرفوی و مسلکی برخوردار میباشد.

انگیزه نوشتن کتاب از نظر خود مؤلف چنین معلوم می شود، موصوف در پیشگفتار خود مینویسد «... در آن هنگام (پیش از تعرض شوروی برافغانستان) هر سال آثاری چند در داخل و خارج کشور در این زمینه (تاریخ افغانستان) طبع و نشر میشد، اینان بدلالی که بعد ازین بیان می شود، نمی توانستند نیاز جامعه بخصوص قشر جوان رابه آگهی از تاریخ کشور به گونه شایسته رفع کند.»

برای يك نویسنده این چنین ادعا واقعا بسیار کلان وحتی مضحك است. معنی آن این می شود که موصوف (فرهنگ) تمام آثاری را که درباره تاریخ افغانستان در تمام زبانها در خارج و داخل نشر شده است، مطالعه نموده است، در حالیکه این کار برای فرهنگ ممکن نیست. دیگر اینکه تاریخ باید (به عقیده فرهنگ) نیاز جامعه بخصوص قشر جوان را رفع کند. این نظر مضحك تر از نظر بالاست معنی این ادعا این می شود که تاریخ باید ذوق و نیاز مردم بخصوص جوانان را رفع وارضا نماید، نه اینکه حوادث دسته جمعی انسان ها را که در گذشته آنچنانکه واقعا رخ داده است یعنی بدون در نظر داشت نیازمندی این دسته و آن دسته مردم که

جمعا يك جامعه را تشكيل مينمايد ، بلکه صرف برای خدمت بداعیه واقعیت ، شرح و بیان نماید . بعبارت دیگر برطبق فکر فرهنگ مورخ باید با شرح واقعیت های گذشته اجتماعی اصلاح و تنویر ذوق و ذهنیت عامه را مدنظر نداشته باشد ، بلکه این نوع ذهنیت را ارضاو متسلی نماید . این چیز دیگری نیست ، مگر ابن الوقتی و اپار چونیزم که يك عالم حقیقت جو از آن جدا میپرهیزد . اگر چنین نمیبود گالیه باید هرگز نمیگفت که زمین کروی میباشد ، زیرا کروی بودن زمین مخالف ذهنیت عامه بود . هکذا برطبق نظر فرهنگ مصلحین اجتماعی باید به اصلاحات اجتماعی مبادرت نکنند . معلوم است جستجوی حقیقت برای فرهنگ غایه تاریخ نمیباشد و او با این چیزه لاتینی ارزشی قایل نیست که میگوید افلاتون را دوست دارم ، سقراط را دوست دارم ، ولی حقیقت را بیشتر از آنها . اما درینمورد يك کمی احتیاط لازم است . زیرا فرهنگ در نامه ایکه بعد از نشر کتاب به ناشر دوم آن انجنیر ما یار نوشته است ، به نارسایی های خود اعتراف نموده و گفته است : « . . . نارسایی های که من بآن معترقم . » ولی موصوف « نارسایی های » خود را مشخص نساخته است . در این نوشته چندی از این نارسایی ها در دو بخش طور خلص مشخص می شود .

(۱)

عنوان کتاب غیر دقیق و حتی نادرست است و ممثل متن شده نمیتواند. شخصی تا کتاب را ندیده باشد فکر می کند که این کتاب چون درباره پنج قرن اخیر افغانستان است، شاید از وضع جغرافیایی، فزیک و مردم آن حکایه کند، در حالیکه مؤلف تاریخ افغانستان را در آن مورد مطالعه قرار داده است. وقتی خواننده متن آن را میبیند، میفهمد که تاریخ پنج قرن اخیر افغانستان هم در آن گنجانیده نشده است. صرف تاریخ سه قرن اخیر در آن آمده است. دو قرن شانزدهم و هفدهم در آن طی چند صفحه آمده است، و این برخ کمتر از آن است که مؤلف درباره تاریخ قدیمی افغانستان از زمان زر دهشت تا آنوقت اختصاص داده است.

این ادعای مؤلف هم درست نیست که در صفحه «ج» میگوید به «تألیف» کتابی در تاریخ افغانستان در دوره اسلامی باتکیه بر پنج صده اخیر یعنی از هنگام باز شدن پای ارو پائیان به شرق

که دوره جدیدی را در تاریخ این منطقه (کدام منطقه؟) آغاز نموده، اقدام کند.»

افغانستان در واقع با شروع قرن نزد هم از تاریخ اروپا وار و پائیان متأثر شده است، نه قبل از آن. پای اروپائیان در قرن شانزدهم در کشور هایی نهاده شده و سیاست آن ها را متأثر ساخته که کنار ابحار واقع بوده، نه در افغانستان که بخشکه محاط بود، البته يك چند زاير و سياح اروپایی طی این دو قرن از افغانستان عبور کرده بودند، ولی آنها سیاست ملی را بهیچوجه متأثر نساخته بودند. در ظرف این دو قرن تجارت کشور های که در مجاورت ابحار واقع بوده، از راه بحر ها با اروپا شروع شد، و افغانستان حیثیت سابق تجارت بری را از دست داد که از آن میگذشت ولی این تغییر صرف تجارتي، تدریجی، و در ساحة سیاسی بکلی غیر محسوس بود، بنابراین این دوره برای افغانستان «دوره جدیدی را در تاریخ...» طوریکه مؤلف گوید، باز ننموده، و اگر مینمود مؤلف باید درباره آن چیزی مینوشت، و بذکر يك حکم بی بنیاد اکتفا نمیکرد. از نوشته فرهنگ در پیشگفتار معلوم می شود که موصوف برای نوشتن این اثر کدام فکر و طرح مشخص نداشت. در طول عمر یادداشت ها را از لابلاي کتاب ها جمع کرده بود آن ها را بخوامش دوستان بقسم کتابی در آورده است، طوریکه گوید: «برخی از دوستان که از علاقمندی این جانب به تاریخ وطن و یادداشت های که در این باره فراهم کرده بودم خیر داشتند، مرا با جرای این کار (نگارش تاریخ افغانستان) تشویق میکردند.» اگر این اعتراف او جدی گرفته شود باید گفت که خودش اصلاً فکر تاریخ نوشتن را

نداشت ، و آنچه در اوقات مختلف زندگی بنام یادداشت ها از کتاب
 ها جمع کرده بود ، بخواهش دوستان تلفیق نموده کتابی از آن
 ساخت . نتیجه این کار این می شود که کتاب باید کدام نقطه و
 نقاط مرکزی و اساسی نداشته باشد ، بطوریکه برای آن اطلاعات و
 معلومات و حقایق صحیح و مهم و مربوط جمع نماید ، و یک
 مجموعه منسجم و منطقی از آن بسازد . همین لحاظ است ، که
 موصوف در این کتاب از موضوعاتی بحث کرده که اصلا باهم ارتباط
 ندارد ، مثل رویدادهای سیاسی داخلی ، رویداد های دیپلماتیکی ،
 اوضاع سیاسی سایر کشور ها ، ادبیات آنها ناقص و مربوط به یک
 لسان یعنی دری ، ادبیات و منظومه های ادبی را با تاریخ سیاسی ،
 بخصوص باتاریخ دیپلوماسی و روابط خارجی یکجا تالیف نمودن
 بدون شك کاربی رابطه و نوشته يك اما تور میباشد که بین آنها
 فرقی قابل شده نمیتواند . نویسندگان سنتی هرچه می یافتند ، بدون
 آنکه بین شان ارتباط منطقی قایم نمایند ، و از آن يك واحد منطقی
 و علمی بسازند ، دريك مجموعه جمع و تالیف مینمودند و ازان
 بمانند سراج التوارخ قوریة اطلاعات می ساختند . فرهنگ هم کم و
 بیش همین کار را کرده است مگر او در این باره از چنان يك موقف
 بلندی آغاز نموده که توگویی موصوف تمام تاریخ های جهان شرق
 را که نویسندگان داخلی و خارجی انشاء نموده اند خوانده است ، و
 تمام شان را ناقص دریافته است چنانچه با طمطراق زیاد مانند يك
 نویسنده مغرور فاقد اخلاق سقراطی گوید که «تاریخ نگاران مشرق
 زمین عموماً و مولفان غربی عمدتاً آثار شان را به شرح پیش آمد
 های سیاسی و نظامی و کارنامه احيای دولتی وقف نموده از احوال

مردم و شرایط ریست شان کمتر صحبت نموده اند» از این گفته او معلوم می شود که موصوف تمام آثار نویسندگان داخلی مشرق زمین را درلسان های چینی، جاپانی، هندی و امثال آن و از نویسندگان خارجی را درلسان های اروپایی خوانده است. امریکه برای يك انسان باحیات کوتاهی که دارد، تقریباً ناممکن است. افزون برآن این حکم او بیک لحاظ دیگر هم مردود است. این درست نیست که گفته شود در منابع خارجی درباره اوضاع اجتماعی و اقتصادی معلومات موجود نیست. اگر فرهنگ بتواند آرشیف ها را در لندن و دهلی درباره افغانستان قرن گذشته بخواند، یقیناً که باین فکر خود باقی نخواهد ماند. در این مراکز آرشیفی و همچنان در آثار مطبوع نویسندگان خارجی درباره اوضاع اقتصادی و اجتماعی افغانستان در قرن گذشته هم پهلوی اطلاعات درباره اوضاع سیاسی و دیپلماتیکی بااندازه زیاد موجود است. مگر جمع آوری این اطلاعات حوصله، علاقمندی، دقت، مصرف و بالاتر از همه میتود دقیق تتبع میخواید. جای تأسف است که از افغان ها تاکنون صرف تنی چنداعنی داکتر اشرف غنی، داکتر عبدالعلی ارغنداوی، و اینجانب از این آرشیف ها استفاده کرده اند. فرهنگ شاید در های این آرشیف ها را هم ندیده باشد. البته اگر بخواید میتواند باین آرشیف ها برودولی از آنجا که موصوف در میتود تتبع و اردنیست، نمیتواند از ان استفاده کند. این حکم در ذات خود درشت و سخت است. ولی فرهنگ برای آن دستاویز داده است. و آن این است که موصوف در صفحه چ کتاب خود از طرفی «تحقیق تاریخی» را اساساً «کار علمی» میخواند و از جانبی درباره تاریخ گوید که «بنای

تاریخ براحتمالات است ، نه قطعیات .»

فرهنگ باید بداند که تحقیق تاریخی یا بهتر است گفت تتبع تاریخی يك میتود ، يك طریقه و فن کاوش است ، نه علم و دانش . دانش و میتود دوکته گوری کاملاً جداگانه اند ، علم اساساً از ارتباط بین پدیده ها بدست می آید ، و این ارتباط یا پیروی از يك میتود دقیق قایم شده میتواند . بگونهٔ مثال در ساحه طبیعی فیکت ها و حقایق از تجارب لابراتواری بدست می آید ولی در ساحهٔ علوم اجتماعی بشمول تاریخ شواهد مادی و معنوی از منابع مختلف و متضاد حاصل می شود و تتبع در هر دو ساحه حقایق ثقه ، مهم و مرتبط را بامیتودی دقیقاً بررسی کرده ، از آن حکم یا کلیه بدست می آورد ، مثلیکه مثال های آن داده شد . از مجموع چندین کلیه و حکم علم حاصل می شود و تیوری هم بر همین کلیه ها و حکم ها مبتنی میباشد . درینصورت دیده می شود که فیکت ها اساس حکم ، علم و تیوری میباشد . پس استواری و صلابت و همچنان عکس این ها برصلابت و صحت فیکت ها مربوط میگردد . اگر تغییری در همین حقایق نمودارشد ، و یا هم حقایق جدید کشف شد عمل و تیوری هم تغییر می یابد ، حتی بکلی مردود میگردد و عالمی در رد آن تردیدی نشان نمیدهد ، مگر آنکه مانند اکثر مارکسستها ضدی و دگماتیک باشد . البته در ساحهٔ اجتماعی بخصوص تاریخ مشکل موجود است . این مشکل مشکل انسان است ، که هم عامل و هم موضوع میباشد ، و انسان میتواند در شرایط متحول اعمال خود را تغییر دهد و حتی عمداً به جعلیات به پردازد و فیکت ها را معکوس و حتی غلط نشان دهد پس در این ساحه قطعیت علم طبیعی ممکن

شده نمیتواند ولی این تغییرات انسان قابل فهم و حتی قابل درک است. کار متتبع امور انسانی بنا بران پیچیده و مشکل میباشد متتبع دقیق در حالیکه دربارهٔ سلوک انسان، چه در حال فردی و چه در حال دسته جمعی باشد، از بصیرت های ابعاد متعدد عصر آگاهی داشته باشد، میتواند واقعیت اجتماعی را با وجود تمام مشکلات در یابد. باینصورت بوالهوسی انسان هرج و مرج را در علوم آورده نمیتواند و بنا بران در هر دو ساحه علوم طبیعی و علوم اجتماعی امپریسیسز (Empiricism) یا اصل تجربتی و مشاهده اساس و پایه میباشد. معلوم است فرهنگ این را نمیداند که «تحقیق تاریخی» را اساساً «کار علمی» میخواند و خود تاریخ را مبتنی بر احتمالات میداند. وقتی او چنین میگوید شاید تاریخ خود را در نظر داشته باشد. افزون بر آن موصوف تاریخ را با پیشگویی تاریخی مغشوش ساخته است، زیرا این پیشگویی تاریخی است، (نه خود تاریخ و یا هم دانش) که بر احتمالات استوار است، در آخر این موضوع راجع به يك نقطه که اساس انتقاد فرهنگ را شاید از روی فکر چپی او تشکیل داده باشد و آن عطف توجه باحوال مردم عامه است باید گفت که خواننده توقع داشت که اکنون فرهنگ این نقیمه را رفع خواهد کرد و اثر او راجع ب مردم عامه که مارکسیست ها ایشان را تاریخ سازان واقعی جامعه خوانده اند ابتکارات و تفصیلات خاصی خواهد داشت ولی او هم کتاب خود را مثل دیگران بکار نامه های رجال دولتی و افراد برجسته وقف نموده است.

مأخذ ها و منابع مؤلف تقریباً تماماً دست دوم یعنی مطبوع و بشکل کتابها میباشد. اینکه مولف در صفحه چ ادعای کند که «برای

این منظور (دخیل نساختن عواطف شخصی در نوشتن کتاب) سعی کرده ام تا سطح مطالعه را گسترش داده تعداد بیشتر اسناد و مدارک را بررسی کنم « اساساً غلط و اغوا کننده است. هر کسی که در تاریخ نویسی وارد باشد میفهمد که برای يك فرد ناممکن است کتاب را که دارای ۶۰۰ صفحه باشد از روی اسناد، و لوقسمتی از کتاب را از روی اسنادانشاء نموده باشد، تهیه و انشا نمود. مقصد از اسناد طومارها، مکاتیب و راپور های رسمی و استخباراتی و مکاتیب شخصی، فامیلی و امثال آن در حالت اولی یعنی غیر مطبوع آن میباشد که در مراکز مختلف و اغلب از هم نهایت دور جهان واقع بوده، استفاده از آن ها برای همچو يك کتاب مدت بسیار طولانی میخواهد، بهمین علت است که صرف نوشته ها و مونوگراف های مختصر اختصاصی را میتوان از روی آن انشاء نمود. مؤلف فرهنگ صرف در قسمت اخیر کتاب از يك چند سند ذکری دارد ولی حکم فوق او درباره تمام کتاب است، که مسلماً درست نیست.

مؤلف مأخذ های خود را هم درلست منظمی نشان نداده است که جز و جتمی يك اثر علمی میباشد. علاوه برآن نام های بعضی از آنها را غلط داده است. کتاب من را که از آن استفاده فراوان نموده، ولی ریفرنس های کمتری داده است، صرف در متن بنام غلط «افغانستان در دوره پادشاهی امیر عبدالرحمن خان» قید کرده است، در حالیکه نام (افغانستان، تحقیق درباره انکشافات سیاسی داخلی، ۱۸۸۰ - ۱۸۹۶) میباشد. این دو عنوان دو موضوع جداگانه را تمثیل می کند. اگر خواننده بیحوصله نه شود فرهنگ در این ترجمه عنوان کتاب من چار غلطی را مرتکب شده است یکی اینکه

نام کتاب را، طوریکه ذکر گردید، غلط ترجمه نموده. دیگر اینکه موصوف در ترجمه خود فرقی بین اصطلاحات پادشاه و امیر راندانسته است. دیگر اینکه این کتاب، تمام دوره امارت امیر عبدالرحمن خان را، طوریکه از ترجمه فرهنگ پیدا است، در بر ندارد، بلکه ۱۶ سال دوره ۲۱ ساله امارت او را شرح و بیان می نماید. دیگر اینکه این کتاب من تمام موضوعات افغانستان را، طوریکه از ترجمه فرهنگ معلوم می شود، شرح نمیکند، بلکه صرف رویداد های سیاسی داخلی را شرح و بیان می نماید. شاید فرهنگ سایر منابع خارجی را هم بهمین ترتیب تحریف و مسخ کرده باشد ولی تثبیت این نقطه اکنون شده نمیتواند.

بدتر از همه فرهنگ واقعیت آنچه را که از کتاب من اقتباس نموده بعضاً نه تماماً، تحریف نموده است. بگونه مثال در صفحه ۲۶۹ در ریفرنس ۱۷ از کتاب من این جور اقتباس دارد: «قرار سنجش نماینده دولت انگلیس از ماه جولای ۱۸۹۲ تا جون ۱۸۹۴ در حدود ۹ هزار نفر هزاره بطور کنیز و غلام در بازار کابل در محل بیع و شری قرار گرفتند». این جمله در کتاب من باین عبارت آمده است: «تعداد مجموعی این اسرا (هزاره ها) که بین ماه جولای ۱۸۹۲ و جون ۱۸۹۴ بکابل وارد شدند، واجنت برتانیه آن ها را ثبت نموده به ۸۷۵۵ نفر میرسد». فرهنگ در پیشگفتار خود خواننده را مطمئن می سازد که «از آنجا که تحقیق تاریخ اساساً کار علمی است، در هنگام بررسی پدیده ها کوشیده ام تا در حد امکان موازین قبول شده این دانش را بکار برده از مداخله عواطف شخصی و حتی احساسات وطنی و ملی خود در آن جلوگیری کنم».

فرق فاحشی که بین این اطمینان و عمل فرهنگ دیده می شود ، خواننده را حتماً باین فکر می سازد که آیا فرهنگ واقعاً تقوای علمی دارد ، و بنوشتۀ او باید اعتماد کرد ؟ گذشته از آن فرهنگ در ترجمۀ این جمله اشتباه بزرگی را مرتکب شده است . موصوف اجنت برتانیه را بنام « نماینده دولت انگلیس » خوانده است . اجنت برتانیه هرگز نماینده دولت انگلیس در کابل نبود ، او صلاحیت نمایندگی از دولت انگلیس را هرگز نداشت ، و چون اجنت یا عامل برتانیه یا حکومت هند برتانوی در دربار کابل اجرای وظیفه می نمود و بس .

(۲)

نقطهٔ عمدهٔ دیگر یک به قسم تبصره بر کتاب فرهنگ ارائه می شود این است که موصوف علی الرغم نارسایی هایی که خود بآن معترف است به تقلید از مؤرخین و سوسیولوجست های بزرگ تاریخ افغانستان را دورهٔ بندی نموده و در صفحه ۲ کتاب خود اعلان نموده که «دورهٔ تاریخی در این سرزمین ... از نگاه دگرگونی های عمدهٔ اجتماعی و فرهنگی به سه بخش اساسی تقسیم می شود:»

«اول - دورهٔ باستانی از پیدایش زر دهشت تا نفوذ اسلام در افغانستان در سده هفتم بعد از میلاد.»

«دوم - دورهٔ اسلامی از نفوذ اسلام تا اعلان استقلال افغانستان در سال ۱۹۱۹.»

«سوم - دورهٔ معاصر از اعلان استقلال به بعد ...»

اگر برای یک چند دقیقه این دورهٔ بندی فرهنگ جدی گرفته شود باید از موصوف پرسید که کدامند آن دگرگونی های عمدهٔ

اجتماعی و فرهنگی که در موقع استرداد استقلال موجود بود، و آن را از دوره های پیش و بعد عمیقاً متمایز ساخت؟ کسب استقلال برای ما افغانها بدون شك مهم است، ولی این يك موضوع ملی بشمار میرد. استرداد استقلال يك موضوع رفیع و در محدودیت بود که بالای روابط خارجی افغانستان وارد شده بود. غیر از آن افغانستان در سایر ساحات بکلی آزاد بود، و در واقع امیر عبدالرحمن خان که این محدودیت را در سال ۱۸۸۰ پذیرفته بود، بعد از تحکیم قدرت مرکزی راه را برای عصری ساختن وطن و وارد آوردن دگرگونی ها، با آنکه به قیمت نهایت زیاد تمام شده بود. اما ده ساخته بود که تفصیل آن در کتاب دومی اینجانب بلسان انگلیسی بنام حکومت و جامعه افغانستان در دوره امارت امیر عبدالرحمن خان آمده است. چنین معلوم می شود که خود فرهنگ هم این دوره بندی خود را که واهی و بی بنیاد است، بصورت غیر شعوری ضمن شرح رویدادها در عین کتاب خود فراموش کرده است. پیش تردیده شد که فرهنگ ورود اروپائیان را در مشرق زمین سرآغاز «دوره جدیدی در تاریخ این منطقه» که افغانستان طبعاً جزئی از آن است، خوانده است تنها این هم نیست. در جاهای دیگر کتاب خود فرهنگ اصطلاح «فیودالیزم» را بمانند چپی ها و مارکسیستها بکار برده و بدینصورت برخلاف آنچه در صفحه ۳ کتاب خود گوید «تقسیم دوره های تاریخی به چهار بخش قرون اولی، قرون وسطی، قرون جدید و قرون معاصر که در غرب معمول است با مختصات تاریخ افغانستان سرنمیخورد» باید فیودالیزم هم که دوره ای از دوره های تاریخی اروپا بشکل مارکسیستی آن است، با

مختصات تاریخ افغانستان سرنخورده مگر فرهنگ در صفحه ۲۸۱ کتاب خود میگوید که در دوره امیر عبدالرحمن خان «... فیود الیزم به صفت یک پدیده اجتماعی و فیود الها بعنوان قشر ممتاز و برتر جامعه، قدرت سیاسی و اجتماعی شان را حفظ کردند. مانند سابق برسرنوشت مردم و معیشت ایشان مسلط بودند». صرف نظر از این که این حکم غلط محض است، معلوم است که فرهنگ در مورد دوره بندی های تاریخی خود سرگیج و مغشوش است.

متن یک اثر تاریخی ارتباط غیر گسستنی با مآخذ های آن دارد. درباره مآخذ های اثر فرهنگ تبصره مختصر کرده شد. در این بحث دو نقطه واضح شد. یکی آنکه مآخذ های او بجز از یک چند سند، دست دوم و مطبوع است یعنی مؤلف بالای آثار مطبوع دیگران اتکا کرده و درینصورت برایش مجال نمی ماند که خودتیسس ها و بصیرت های ابتکاری بمیان آرد. علاوه برآن درباره قرن نهم که از مهمترین و بلحاظ و قایح غنی ترین قرن تاریخ افغانستان معاصر بشمار میرود مؤلف نتوانسته از مآخذ های نهایت عمده ایکه بدون آن فهم برتاریخ افغانستان در این دوره ناقص می باشد، استفاده کند. این مآخذ ها عبارتند از جنگ (اول) افغان در دو جلد از جان کی، یکی از نامی ترین و دقیق ترین مؤرخان انگلیس که همپایه مونت ستوارت الفنستن میباشد. و آثارش با جمع آثار چارلز میسن بنام بیان اسفار متعدد در بلوچستان، افغانستان و پنجاب نیمه اول قرن نهم راهم بلحاظ انکشافات داخلی وهم دیپلوماتیکی دقیقاً شرح می نماید. تألیف نارس بنام جنگ اول افغان هم در همین ردیف می آید. بیان روابط

دیپلوماتیکی نیمه دوم این قرن بدون استفاده از آثار آنها بخصوص اثر دلپ سنگهیل بنام افغانستان و هندوستان که کاملاً از روی اسناد آرشیفی انشا شده است، هم ناقص است. برای مطالعه جهات مختلف جامعه، و تشکیلات دولتی نیمه دوم قرن نهم بخصوص در دوره امارت امیر عبدالرحمن خان استفاده از کتاب اینجانب بنام حکومت و جامعه افغانستان در دوره امارت امیر عبدالرحمن خان هم (بامعانی از تعارف و ستایش شخصی) حتمی است. نقطه دوم که از تبصره برماخذهای اثر فرهنگ واضح است این است که وی از ماخذ هاییکه استفاده نموده هم طور دقیق و بارعایت اصل امانت داری و تقوای علمی که وظیفه اساسی یکعالم میباشد، استفاده نکرده است. پس جای تعجب نیست که از یکطرف دریک تعداد موارد حقایق و اقام که او اقتباس کرده است، صحیح نیست، تضادها در نوشته او دیده می شود و تحلیل بسی موضوعات از نظر عنندی و شخصی او بوده است، و در مجموع اثرش جورنیستگی و غیر دقیق است. برای تثبیت نمودن این حکم ها یک چند شان آورده می شود.

فرهنگ در صفحه ۲۶۹ کتاب خود مینویسد «وقتیکه عبدالرحمن خان بامارت افغانستان رسید. سرحدات کشور باهمسایگان نامعلوم و تاحدی مورد بحث و نزاع بود.» این حکم غلط است. زیرا که سرحدات افغانستان با بخارا کاملاً و با فارس قسماً (هیئت گولد سمت) قبلاً در دوره امارت امیر شیر علی خان تثبیت شده بود. طوریکه خود فرهنگ هم در فقره بعد حکم بالای خود را این چنین نقص می کند «در دوره امیر شیر علی خان روس (حکومت روسیه تزاری) و انگلیس (حکومت برتانیه در لندن) پس از یک سلسله

اختلافات بالاخره راجع باین سرحد بیک موافقه عمومی رسیدند که بموجب آن رود خانه پنج و آماز و اخان تا خمیاب بعنوان سرحد افغانستان و بخارا قبول (شد) . « اینگونه تناقضات در اثر فرهنگ اندک نیست . علاوه برآن آنچه او در فقره آخر آورده است ، صحیح نیست . روسیه و برتانیه در مورد اینکه آمو سرحدی بین بخارا و افغانستان باشد ، موافقتنامه امضاء نکرده اند ، بلکه بعد از چار سال مکاتبات در وقفه های طولانی از ۱۸۶۹ تا ۱۸۷۲ بالاخره بیک « مفاهمه » رسیدند البته این « مفاهمه » شان اهمیت و ارزش موافقتنامه را بمرور زمان حاصل کرد .

فرهنگ در صفحه ۲۷۰ کتاب خود بدون آنکه مأخذی نشان داده باشد می نویسد که امیر عبدالرحمن خان در ۱۸۸۴ در حالیکه هیئت های حکومت هند برتانوی و روسیه تزاری برای تعیین سرحد (بین خمیاب و ذوالفقار) در حال حرکت بودند یکدسته سپاه خود را در بدخشان از آب آمو عبور داده آن قسمت روشن وشغنان را هم متصرف شد که آنسوی دریا یعنی در تاجکستان امروزی واقع است . این نوشته یا بهتر است گفت : سنه نوشته هم صحیح نیست سنه صحیح ۱۸۸۲ است . اما فرهنگ برای اینکه این موضوع را بفکر خود بموضوع پنجاه ارتباط داده باشد ، آن راجعل کرده تا زمینه را برای اظهار یک احتمال مساعد ساخته باشد ، که بفکر او طوریکه پیشتر برآن بحث شد ، مبنای تاریخ میباشد و بنابراین در صفحه دیگر کتاب خود بچنین استدلال و تفکر عندی می پردازد : « علت اصلی این حرکت امیر درست معلوم نیست ، اما چون در اینوقت پیشرفت نیروی روس . باستقامت هرات دوام داشت احتمال دارد که امیر میخواست

باینوسیله بایشان حالی سازد که اگر در آن قسمت توقف ننمایند
 وی میتواند در نقاط دیگری برای شان مزاحمت تولید کند.*

حقیقت این است که بین موضوع اشغال پنجاه از طرف روس
 ها در مارچ ۱۸۸۵ و اشغال مناطق شغنان و روشان واقع در ساحل
 راست آمو ارتباط موجود نیست. امیر عبدالرحمن خان بعد از آنکه
 توسط سردار عبدالله خان توخی والی بدخشان حکمران محلی
 شغنان و روشان واقع در هر دو طرف دریای آمو بنام شاه یوسف
 علی شاه را بکابل تبعید نمود، آن مناطق را تحت اداره مستقیم
 حکومت در آورد. یعنی به توسعه در آنطرف دریا هم پرداخت و تا
 پامیر کلان مناطق را اشغال کرد و در آنجا در محلی بنام سومه
 تاش دور ترین پوسته نظامی را مستقر ساخت. امیر میگفت که تمام
 مناطق شغنان و روشان از مضافات بدخشان بوده و حق دارد آنها
 را تابع بدخشان یعنی افغانستان سازد. بهرحال، درینوقت روس ها
 باینطرف متوجه نبودند و آنها در سال های اول دهه هشتاد
 بخصوص بعد از اشغال مرو متوجه مناطق ترکمن نشین شدند. این
 در دهه بعدی بود که روس ها بعد از آنکه باتثبیت و تعیین
 سرحدات بین مناطق تحت الحمايه ترکمن نشین شان و افغانستان
 پیشرفت مزید شان متوقف ساخته شد، بطرف پامیرات به لشکر کشی
 ها پرداختند و افراد پوسته افغانی را در سومه تاش درپا میر کلان
 بغتتا مورد حمله قرار دادند. و همه آن ها را هلاک ساختند. سپس
 برحکومت برتانیه فشار آوردند که امیر عبدالرحمن خان را برعایت
 مفاهمه سال ۱۸۷۳ وادار نموده تا مناطق آنطرف دریا را تخلیه
 نماید. امیر نظر بدلایلی این ادعا را نمی پذیرفت، مگر از آنجاکه از

شش سال تا آنوقت تحت فشار حکومت هند برتانوی هم واقع بود ، تابان کشور سرحدات خود را تعیین نماید ، با پذیرفتن هیئت دیورند در کابل بالاخره رضایت نشان داد . نتیجه این هیأت انعقاد دو معاهده درباره منطقه شمال - شرق و جنوب - شرق افغانستان شد . گویا فشار روسیه در منطقه پامیرات عامل فوری ایفای معاهده دیورند شد . بهرحال فرضیه و احتمال فوق فرهنگ که پیشروی قوای روسیه در پنجاه را با سوقيات نظامی امیر در آنطرف دریای پنجه یا آمو مرتبط ساخته ساخت و بافت فرهنگ است . درباره این احتمال فرهنگ بدلیلی تفصیل داده شد ، که این نوع توجیهاات و احتمالات عندی در کتاب فرهنگ کم نیست . علت آن علاوه برآنچه قبلا در مورد گفته شد شاید این باشد که موصوف باناشا همچو کتاب بزرگ مجال تتبع لازمی نداشته و خلاصائیکه در آن به سبب مطالعات نامکفی حتمی می شود ، برطبق مذاق خود که تاریخ را مبتنی براحتمالات میداند ، با احتمالات عندی در ظاهر موجه خود پرمی نماید و باینصورت عوض آنکه تاریخ بنویسد ، آن را جعل می کند . موضوع فوق به تفصیل در آن اثر اینجانب آمده است ، که بنام تاریخ سیاسی و دیپلوماتیکی افغانستان در دوره امارت امیر عبدالرحمن خان آماده طبع و نشر میباشد .

از جمله استنتاجات و حکم های عجب و غیر قابل دفاع فرهنگ یکی هم درباره عواقب جنگ اول افغان انگلیس است که در صفحه ۱۹۵ کتاب خود آن را باین عبارات بیان می کند « اما برای افغانستان نتایج جنگ سراسر منفی بود .»

چنین معلوم می شود که فرهنگ برخلاف آنکه حصول استقلال

را شروع يك دوره ناميده است . در واقع به استقلال ، و دفاع از ارزش های ملی و دینی افغان ها در برابر تجاوز بیگانگان اهمیت قایل نیست و طورضمنی به تسلیم شدن افغانها در برابر متجاوزین بخاطر مرفه بودن و عصری شدن و اجتناب نمودن از دادن تلفات جانی و مالی توصیه می نماید و بیک حکم بزندگی ننگین اسارت و بی ننگی رای میدهد . مثلیکه خودش طوریکه پیشتر ذکر گردید . طور غیر مستقیم از راه ببرک کارمل به شوروی متجاوز تسلیم شده بود . پخش این نوع افکار در حالیکه افغان ها در برابر تجاوز شوروی دریک مسله حیات و موات ملی در گیرند شاید بس مضر ثابت شود و زمینه را برای پخش ایدیالوژی تسلیم طلبی ایجاد نماید و یا هم تقویه کند . بهرحال ، این فیصله افغان ها در جریان نخستین تجاوز انگلیس برافغانستان بود که تجاوز را طرد کنند و خود به حیث انسان های آزاد در محیط و کشور مستقل باگردن های افراشته زندگی کنند . آخر هدف زندگی چیست ؟ فرهنگ بهر فکری باشد نزد افغان هاکیف و عصاره زندگی ، طوریکه از مبارزات شان در طول تاریخ شان معلوم می شود ، مستقل زیستن است . فرهنگ اگر واقعا تاریخ مینوشت باید رویداد های جنگ اول افغان و انگلیس را که یکی از مهمترین واقعه درحیات ملی افغان ها میباشد ، باتمام ابعاد آن شرح و بیان مینمود و باید هر دو جهت نتایج جنگ یعنی عواقب منفی و مثبت را با ارائه و استناد ارقام و شواهد قانع کننده بیان مینمود مگر او این کار را نکرده است ، شاید او این کار را بخاطری نکرده باشد که بعد از فاجعه کودتای ثور که خورده گیری برحکمران های محمد زایی شدید شد ، عده ای از

نویسندگان این فکر غلط را در آثار خود پخش کردند که امیر دوست محمد خان حین عودت بافغانستان در ۱۸۴۲ معاهده ای باحکومت هند برتانوی بست که در آن استقلال افغانستان را بآن سودا کرد. این فکر از منظومه اکبرنامه حمید کشمیری نشأت کرده که فرهنگ هم در صفحه ۱۹۴ بآن اشاره کرده و بگمان غالب در مقاله ای که قبلاً بآن اشاره شد، موصوف عین این تهمت برامیر دوست محمد خان را بعبارات واضح نسبت داده است. مگر امیر دوست محمد خان این چنین معاهده را با حکومت هند برتانوی نه بسته است. حمید کشمیری هم این تهمت را به عبارات قطعی اظهار نکرده، بلکه روایت او از اقوامات منشاگرفته است. اینجانب ذکر این چنین معاهده را در هیچ نوع منبع منتشر و غیر منتشر رسمی و یا غیر رسمی حکومت هند برتانوی و آثار عاملین نویسندگان بعدی ندیده است. منطق هم حکم می کند که از آنجا که حکومت هند برتانوی بعد از شکست و لشکر کشی انتقامی افغانستان را کاملاً تخلیه کرد و نماینده ای را هم در دربار کابل مستقر نکرد. برای مجبور ساختن امیر برعایت همچو یک معاهده هیچ نوع میکانزم و وسیله دردست نداشت. خلص اینکه افغانستان در دوره ۲۱ ساله امارت دوم امیر دوست محمد خان مستقل بود. و این استقلال از نتایج مستقیم جنگ دفاعی و برحق افغان ها بود که فرهنگ آن را احمقانه «سراسر منفی» خوانده است.

(۳)

میر محمد صدیق فرهنگ درباره کلمات افغان ، پشتون ، غلزایی ، و افغانستان نوشته هایی دارد ، که از روی آن وسایر موضوعات مربوط چنان استنتاج می شود که موصوف در مورد از يك نظر معین و خاص که از مدتی بین بعضی ها مورد روز شده ، نمایندگی می کند و فرهنگ میخواهد اکنون بآن صبغه و اعتبار اکادمیک دهد . موصوف تحت عنوان پشتون ها در روند تشکیل دولت می نویسد که « تاریخ نویسان و جغرافیه نگاران اسلامی ... از سده دهم (میلادی) به بعد پشتون ها را به عنوان افغان یاد کرده و زبان شان را هم افغانی گفته اند . » بعد مینگارند که هر سه نام پشتون ، افغان ، و پتهان از سده شانزده هم به بعد در کتابت راه یافته و در معنی واحد بکار رفته است . « اینکه نام پشتون در زمانه های بسیار پیشین قید گردیده فرهنگ آن را باشك و تردد تذکر میدهد و می نویسد « برخی از مؤلفان (اولاف کهرو و بها در شاه ظفر کاکا خیل) کلمه

پشتون را با کلمه پکتیوکه که در تاریخ هرو دوت مؤرخ معروف یونان به عنوان نام قومی ساکن در حدود رود خانه سند آمده است ، ارتباط داده و مدعی شده اند که پشتون های امروز از بقایای پکتیو که های عصر دار یوش هخامنشی میباشد . « متصل آن فرهنگ شك و تردد خود را بعبارات قوی تر اظهار سینماید و می نویسد که « هر چند فاصله زمانی پیش (تر) از دو هزار سال که در بین عصر دار یوش و پیدایش کلمه پشتون در آثار نویسندگان سده هفدهم میلادی موجود است ، درین باره شك و شبهه ایجاد می کند و بعضی ها (فرهنگ) این سوال را مطرح کرده اند که پس قوم مذکور درین مدت در کجا بود و چرا در آثار متعددی که در مورد تاریخ جغرافیا و ملل و نحل این خطه در دوره پیش از اسلام و بعد ازان برشته تحریر آمده ذکری از ایشان درمیان نیست . « فرهنگ جواب این تردد خود را باین عبارت سست و کتره دار میدهد و مینویسد که « اما شبهه » مذکور باینصورت میتواند رفع شود که پشتون ها همواره در همین حوالی (سند) موجود بودند ، لیکن چون در زبان خود خط و کتابت نداشتند مولفینی که از ایشان یاد کرده اند بجای کلمه پشتون ، کلمه افغان را که در نزد فارسی زبانان معمول بود بکار برده و کلمه پشتون را از قلم انداخته اند . «

فرهنگ در این نوشته ماهرانه خود چند مطلب را بشکل خاصی گنجانیده مگر از آنجا که موصوف یاجرئت اخلاقی نداشته ، و یابنوشته خود مطمئن نبود که این مطالب را ، طوریکه خاصه يك متتبع حقیقت جوو دانش پرور میباشد بوضاحت و جرئت بیان نماید . یکی اینکه نام افغان از سده هفدهم ببعده در آثار و منابع

کتبی قید شده یعنی پیش از آن در آثار تحریری قید نشده است . دیگر اینکه چون دیگران پشتون ها را به نام افغان خواندند ، و چون خود پشتون ها اهل خط و کتابت نبودند همین نام جای نام پشتون را در آثار کتبی گرفت ، و دیگر اینکه در دوره های پیش و بعد از اسلام یادی از پشتون ها نشده و پسان ها دیگران از پشتون ها به «صفت سپاهی اجیر» (صفحه ۲۴ کتاب) استفاده میکردند . نکته دیگر اینکه پشتون ها بنظر فرهنگ در دوره های بعد تر و پیشتر از ظهور اسلام در حوالی سند میزیستند ، یعنی در خراسان نبودند ، اگرچه در یک جای دیگر کتاب خود از پشتون ها در جمله باشندگان خراسان هم ذکری دارد . تمام این موضوعات و دیگر موضوعات مربوط در رساله اینجانب بنام افغان افغانستان ، و افغان ها و تشکیل دولت در هندوستان ، فارس و افغانستان باستان صد منبع اولی و معاصر نسبتاً به تفصیل آمده است و درینجا از آن استفاده می شود . باید گفت که این رساله اول در ۱۹۷۸ از طرف پوهنتون کابل طبع و نشر شد ، ولی بلافاصله مصادره شده و بار دوم در بهار ۱۹۸۹ رساله متذکره از طرف اتحادیه نویسندگان (افغانستان) آزاد در پشاور طبع و نشر شد . درینجا درباره مطالب فوق طور مختصر تبصره می شود ، و بعد در مورد ذهنیتی که شاید فرهنگ را به نوشتن این چنین مطالب تحریک کرده باشد ، بعضی مطالب ارایه میگردد . ولی پیش از آن یاد آوری یک چند نکته لازمی میباشد . یکی اینکه نویسنده متمایل نیست در موضوعات علمی طرف واقع گردد ، مگر این هم غیر قابل

تحمل است که در برابر نوشته های مغرضانه و غلط ساکت ماند . دیگر اینکه نویسنده برخلاف زیادی از دیگران معتقد نیست که از مفاهیمی مانند قوم ، ملت ، ولس ، مردم و جامعه و امثال آن که از انبوه و مجموع تمثیل می نماید طرفداری یا مخالفت نماید . این نوع سلوک و تفکر یعنی مخالفت و یا طرفداری از انبوه ها در واقع و در اساس مخالف سلوک و ذهنیت حقیقت یابی است ، که عالم باید از آن بپرهیزد . از این نوشته آخری باید چنین فهمیده نه شود ، که من دعوی عالم بودن را دارم ، ولی در اینکه میخوام دانش راکسب نمایم ، شکی نیست . من بخاطری از انبوه ها و مجموع ها مخالفت و یا طرفداری نمی نمایم که اینها را افراد انسانی تشکیل میدهند افراد انسانی باآنکه مربوط و منسوب مفهوم کلی باشند دارای عین صفات و خصوصیات نمیباشد . باین حساب قومی را «اجیر» گفتن در حالیکه از ارزش های اجتماعی و کولتور مشخص برخوردار باشد ، و یا «بیسواد» نامیدن در حالیکه فرهنگ خط و کتابت در دور و محیط شان تثبیت شده باشد ، مثلیکه میر محمد صدیق فرهنگ این کلمه ناروا درباره پشتون ها و اداشته است ، مطلقاً درست بوده نمیتواند .

اکنون نوبت تبصره نام های فوق است که میر محمد صدیق فرهنگ آنها را در کتاب خود بشکلی که ذکر گردید ، آورده است . طوریکه در سطور زیر مستند خواهد آمد بدو باید گفت که کلمات افغان و پشتون بمراتب قدیمی تر از آن در آثار تاریخی قید شده اند ، که فرهنگ خیال می کنند .

به قول البیرونی نام افغان به کلمه ای ارتباط دارد ، که در

مهابارا ته بنام اسواکا (Asvaka) مربوط منطقه گندهارا که معنی آن «اسپ سواران» می شود ، ذکر شده است ، مهاباراته مقارن ۱۲۰۰ قبل المیلاد بمیان آمده است . مؤرخ احمد علی کهزاد در یکی از آخرین اثر خود بنام (افغانستان در شاهنامه) در مورد اشتقاق این کلمه میگوید که کلمه افغان يك اسم مرکب و مأخوذ از اسمی در سانسکرت به شکل اسوا غانه (Asva - ghana) میباشد ، که جزء اول آن اسوه یا اس پشتو واسپ دری و جزء دوم آن غان بمعنی مکان یا مهد میباشد . باین ترتیب اسواکام ، اسواغانه (و افغان بعدی) بمعنی «سرزمین سواران» می شود . پس کلمه افغان که پسان ها از اسواکا و اسواغانه بمیان آمده هم بمفهوم مردم و هم بمفهوم سرزمین بکار برده می شود مثلثیکه همین اکنون هم کلمات شنوار ، مهمند ، خوگیانی و اپریدی هم بمردم و هم به مرزش اطلاق میگردد .

بعد از آن نام افغان بشکل ابگان و اوگان در معبد نقش رستم واقع در پرسی پولس دیده شده است . پروفیسر شپرنگلنگ بااستناد این کتیبه گوید که کلمه افغان از نام خاص (گوند افرابگان راز مود) مأخوذ است که در این کتیبه بامرشاهپور اول ساسانی (تاریخ وفات ۲۷۲ میلادی) بلسان های پارسی ، فارسی میانه ، و یونانی حک شده است . عبارات خود شپرنگلنگ این است : «برای ابگان (Abgan) ، اوگان (Avgan) نویسنده کلمه بهتری یا مستثنی افغان معاصر سراغ کرده نمیتواند» سر اولاف که رو هم در کتاب خود بنام پتان نظر مشابهی پیش کرده میگوید که تکامل کلمه افغان از اپکان (Apakan) و ابگان (Abgan) طبیعی معلوم می شود . شاید بهمین دلیل باشد که دری زبانان عامه امروز هم افغان را اوغان (ابگان

قدیمی) میگویند. يك تعداد نویسندگان بانظر فوق موافقت نشان
نمیدهند، مگر کلمه ابگان بمفهوم افغان در منابع ما بعد هندی،
چینی، عربی و فارسی بچنان کثرت دیده می شود، که بدون شك
این کلمه با کلمه افغان مطابقت دارد.

در قرن ششم میلادی يك منجم هندی بنام و راها میرا در اثر
خود بنام بری مت سمهیتا کلمه اواگانه (Avagana) را پهلوی کلمات
دیگر یکه برای مردم استعمال شده بکار میبرد. قرنی بعد زایر
مشهور چینی بنام هیون تسانگ (در اصل شون چونگ متولد در ۶۰۲
م) سی سال تمام در هندوستان، و افغانستان شمالی، مرکزی و
شرقی سفر نمود و کتابی در دو جلد بنام اسناد بودایی جهان غرب
نوشت. نویسنده ای بنام ستانیلاس جولی بن متون کامل آن دو
جلد را در انگلیسی در آورده و برای این منظور ۲۰ سال را برای
فرا گرفتن لسان های چینی و سانسکریت صرف نموده است. پسان ها
همین ترجمه معتبر اساس کتاب الیکزاندر کنگهم بنام جغرافیة
قدیمی هند را تشکیل داد. شون چونگ (هیون تسانگ) در این اثر
خود افغان را بنام متغیر اپوکین قید نموده، مثلیکه چینی ها معمولا
اعلام خاص خارجی را تغییر میدهند، کنگهم ضمن بحث مفصلی
اپوکین را باافغانستان و افغان یکی میداند، مثلیکه کهز ادهم چنین
گوید: گنگهم طور مشخص چنین گوید. «من تقریباً مطمئن هستم
که مقصد شون چونگ از ذکر کلمه اپوکین افغان بوده است.» بعد از
قرن دهم نام افغان بار اول در حدود العالم مذکور است، که مؤلف
آن مجهول است. از آن به بعد نام ابگان، اوغان در منابع و آثار
دری و عربی دیده نمی شود و بجای آن نام افغان بچنان کثرت

آمده است که حاجت به تذکار امثله ندارد . ولی اینقدر باید گفت که تاوقتیکه کلمات اسواکا ، اسواغانه ، ابگان و اوغان گفته می شد ، قرار از آن هم مردم و هم ماوابود و این پسان هم بود که افغان بمفهوم مردم و افغانستان بمفهوم سرزمین اختصاص یافت . دراین سلسله سیفی هروی صاحب تاریخنامه هرات شاید اولین مصنفی باشد که کلمه افغانستان را در قرن چهاردهم عیسوی بکتابت در آورده است .

درباره کلمه پشتو دو نقطه را باید در آغاز سخن گفت . یکی آنکه این کلمه قدیمی تر از کلمه افغان است . و دیگر اینکه این کلمه بقدر کلمه افغان در منابع تاریخی نیامده است . ولی برخلاف آنچه فرهنگ گوید ، پشتون ها غیر از مناطق سند در مناطق دیگری هم میزیستند و از ایشان در مناطق غزنی و غورهم برطبق شواهد کتبی در زمانه های پیش و بعد از اسلام نام برده شده است .

در نظر مؤرخ غبار و فیلالوجیست مارگن سترن کلمه پشتون یاپختون قدیمی تر از افغان میباشد . این کلمه برای اولین بار در قدیمی ترین کتاب مذهبی و یدابشکل پکتھاس (Pakthas) آمده است . هیرو دوتس ، پدر تاریخ این کلمه را در قرن پنجم قبل المیلاد بشکل پکتیان (Paktian) یا باشندگان کشور پکتیوکا (Paktiycā) یاد نموده است . مارگن سترن این روایت را نمیپذیرد و میگوید که کلمه پشتون ممکن با پرسوتیا (Parsyctac) که شکل قدیمی تر آن پرسوانا (Parswana) است ، ارتباط داشته باشد ، که بطلیموس در جغرافیة خود آن را عبارت از قومی میدانند که در پاراپامیز ویس (Parapamisus) یا مناطق اطراف کوه بابا میزیست . دلیل مارگن

کاسلا صوتی امت . بر شواهد تاریخی مستند نیست او چون صوت نرم ش پشتو را برطبق استدلال زبانشناسی برصورت سخت آن خ مقدم تر میداند ، باین نتیجه میرسد که صوت آخرین در وقت هیرو دوتس موجود نبود و بنابر آن پکتیان یا پکتویس معرف پشتو ها شده نمیتواند . مگر اولاف که رو ضمن يك بحث مفصل این را تثبیت نموده که لهجه سخت پشتو لا اقل در دوره سکندر هم موجود بود . دو دلیل او چنین خلاصه میشود : یکی اینکه لهجه سخت پشتو بین یوسف زایی یا اسپه زایی قدیم نواحی پشاور معمول بود و نویسندگان یونان قدیم بشمول آریین نام اسپه زی راحین ورود سکندر ذکر می کنند . دیگر اینکه لهجه سخت پشتو در کلمه خوشپس (Khoaspes) که نام قدیمی دریای کنر میباشد ، قید شده است و خو (Kho) کلمه یونانی شده خه پشتو است که در لهجه اسپه زی (یا یوسف زایی معاصر) منطقه وسایر پشتون های منطقه کنر معمول بود ، و نویسندگان یونانی چون ارستو ، سترابو وغیره این کلمه را ثبت کرده اند . باین ترتیب معنی دریای کنر اسپ های خوب می شود و این میرساند که کم از کم در دوره سکندر لسانی در ناحیه کنر تکلم میشد که دارای لهجه سخت پشتو بود . همچنان اولاف که رو این نظر مارگن سترن را رد می کند که کلمه پشتون مشتقی از پراسوانا است . او میگوید که این کلمه با کلمه پارس یا فارس نزد یکنتر است ، تا با پشتون .

قبل براین آمده است که در پکتیکای قدیم ، که گندهارا هم نامیده شده است . پشتون ها و همچنان مردمی بنام دادیک که بگمان اغلب اسلاف تاجک بوده باشد ، میزیستند . با سنتا و نوشته

های غبار داد يك ها بمرور زمان از راه چترال به بدخشان مهاجرت کردند ، و از انجا قسمتی از دریای آمو گذشتند ، و دیگر آن در دیگر طرف ها منجمله سیستان و هرات منتشر شدند . البته تمام داد يك ها پکتیکا را ترك نکردند ، بقایای شان هنوز هم بنام دهگان در این منطقه دیده می شوند ، حتی بین کاکر هامم هستند . فلالوجست مارگن سترن هم باین نتیجه رسیده است که اسلاف پشتون و تاجک در ادوار قدیم یا دريك محل و یا در مجاورت هم امرار حیات مینمودند ، زیرا که لسان های این دو طایفه باهم قرابت نزدیک دارد ، و هر دو به دسته زبانهای شمال - شرق آریایی متعلق است . يك انتروپولوجست امریکایی بنام شورمان که درباره مغل های افغانستان کتاب معتبری دارد ، و در آن درباره تاریخ و انتروپولوجی اقوام عمده افغانستان هم ابحاث دارد مینویسد که ابزار ، طرز زراعتی و اقتصاد پشتون های منطقه کوه های سلیمان آنچنانکه مونت ستوارت الفنستن شرح و بیان نموده با ابزار طرز زراعتی و اقتصاد تاجک های کوهستانی بدخشان قرابت نزدیک دارد و از این چنان معلوم می شود که منشأ تاریخی آن ها منطقه واحدی بوده باشد .

طوریکه قبل براین آمده فرهنگ مکرراً براین نقطه اصرار دارد که پشتون ها در قدیم الایام در مناطق سند زندگی مینمودند . معنی آن این می شود که پشتون ها در سایر نقاط افغانستان قدیمی نبودند ، گرچه دريك جا آنها را به حیث يك اقلیت از اهل خراسان هم قلمداد نموده است مگر این درست نیست .

پکتیکا یا گندهارا که فرهنگ ذکر آن ها را بمذاق خود نمی

یابد ، و آن ها را به مناطق سند یادمی کند صرف بمناطق دو طرف سند ، و یا اطراف کنر را شامل نبود . برطبق نوشته های اورل ستاین و اولاف که رو پکتیکا شامل مناطقی بین کابل و سند بود پیلو ساحه گندهارا یا پکتیکا را هنوز هم وسیع تر میدانند . و میگوید که این منطقه بین سند و هلمند واقع بود ، یعنی منطقه ایکه کوچی های پشتون در آن گشت و گذر داشتند . منابع دیگر هم نشان میدهد که پشتون ها در قرن دوم قبل المیلاد ، و همچنان در قرن هفتم میلادی حوالی غزنی و غور و احتمالا بلخ هم بودو باش داشتند .

کهزاد در «افغانستان در شاهنامه» گوید که کوچولو کدفیژس ، اولین شاه کوشانی بعد از انکه درنیمه دوم قبل المیلاد علاقه های کابل (کاونوی قدیم) و کاپیسا (کی ین قدیم) و غیره را مسخر نمود حوالی جنوب غزنی با مردمی بنام بوتو ها مقابل شد . این مردم را واله دو پوسن فرانسوی پختو یا پوختو میدانند که عبارت از پشتون ها باشد . باید گفت که نوشته های کهزاد از روی نوشته های دانشمندان فرانسوی صورت گرفته ، و اینها در منطقه کاوش های زیادی کرده اند . از نوشته های شون چونگ هم چنین استنباط می شود که پشتون ها در قرن هفتم میلادی حوالی غزنی مسکون بودند . وی مینویسد که الفبا ولسان این منطقه از زبان های مردمان مجاور متفاوت بود و چون موصوف لسان های ترکی و هندی را میدانست کنگهم از نوشته هایش استنتاج می کند که مردم حوالی غزنی پشتون بودند . عبارات خود او این است : «من باین نتیجه رسیده ام که زبان مردم غزنی بااحتمال قوی پشتو بود .» از نوشته شون چونگ این هم واضح است که این پشتون ها اهل الفبا

بودند ، و طوریکه فرهنگ اعدادارد بیسواد نبودند ، باین حساب برخلاف نوشته فرهنگ بعد از نویسندگان یونان قدیم تا قرن هفت میلادی هم نام پشتون و پشتو در منابع قید است ، ولی نه به آن کثرت که کلمه ابگان یا افغان بکار برده شده است عبدالحی حبیبی شاید در مورد نوشته هایی داشته باشد ، که اکنون دردسترس نیست (۱) برعلاوه غزنی و غورهم از جمله مأمّن های اولیه پشتون ها دریک شمار منابع بشمار رفته است . طبق نوشته غبار (شمار ۱۱ سال اول مجله کابل) خود کلمه غور دراصل مشتق از کلمه غر (یاکوه) پشتو بوده ، تحریفات آن بمرور زمان غرج و غرش میبشد و این نام در دوره اسلام به غرجستان ، غرچستان و غرستان نامیده شد . در جریان مهاجرت های اولیه آریین ها از شمال هندوکش بعضی از آنها اول جانب غرب (بامیان و غرچستان) و پس بطرف جنوب غرب یعنی غور پراکنده شدند . چون غوریک منطقه کوهستانی و از چار طرف محصور بود امرای محلی آن توانستند تا ابتدای قرن یازدهم میلادی مستقل بمانند ، و به عقاید پیشین معتقد باشند . مردمان قدیمی غور اغلباً بکدام لسان جنوب شرق آریایی حرف میزدند مگر این لسان که از دری مروج در دربار غزنه متفاوت بود ، اکنون از بین رفته است . غبار مینویسد که «زبان آریایی قدیم ولایت غور در مرور دهور و نفوذ السنه یونان و هند متروک گردیده بالتدریج جای خود را بعلاوه لهجه های محل بزبان پشتو گذاشت .»

۱ (۱) بلی شادروان علامه عبدالحی حبیبی رساله ای بنام «افغان و افغانستان» دارد که سازمان مهاجرین مسلمان افغانستان بنشر آن دست پازدیده است . «ناشر» .

و «طوایف پشتانه از عهد قدیم از جبال غور» در و ادیها سر ازیر شدند. بین خود پشتون ها هم روایتی موجود است که بموجب آن قوم غلزایی در غور بمیان آمده است. نه باصطلاح مانند سمارق که از زمین روییده باشد بلکه از جمله پشتون های مقیم آنجا شاخچه جدید غلزایی منشاء گرفته است. خاندان سوری مشهور هم باستاند منابع معتبر از غور برخاسته است مستشرق نامی روسی قرن گذشته دورن و ویلیم جونز هم میگویند که افغان ها از مردمان اصلی و باشندگان پاراپامیزادی نویسندگان یونان قدیم اند. کنگهم هم ضمن بحث برافغان های روهیله ولایت روه از «افغان های غور» بین بلخ و مرو» ذکر می نماید.

فرهنگ طوریکه قبل براین آمد، از پشتون ها «به صفت سپاهی اجیر» هم یاد کرده است. این گفته در اصل به تعدادی از مصنفین خارجی منسوب است. آنها نسبت های تحقیر آمیز تر از این هم به پشتون ها کرده اند، و شاید این بخاطری بوده باشد که پشتون ها با اقوام مهاجم برخورد ها و مقاومت های شدید تری کرده اند. اگر تهمت هایی را که در این دهه اخیر عمال حکومت شوروی و کابل بر مجاهدین راه آزادی افغان از قبیل «راهزنان، دزدان، اجیران و فروخته شدگان به دالر، پوند، وکلدار» بسته اند، بنظر فرهنگ درست باشد، کلمه اجیران هم که مخالفین خارجی بر پشتون ها روا داشته اند درست خواهد بود. فرهنگ این نوع نوشته ها را که بمذاق و میل خود یافته است، بدون آنکه آن را با ارتباط به قرینه تاریخی دیده باشد، طور مجرد دیده است. مگر فرهنگ باید این را میدانست که از آنجا که افغانستان بحیث یک کشور سرحدی جهان

اسلام قرارداداشت. و مقابل آن جهان غیر اسلام هند دیده می شد، و از آنجا که هندو ها به تناسب دیگر اقوام قوم جنگی نبودند و هندوستان، نه تمام هندوها، در داشتن غنا و ثروت نام داشت، مسلمان های افغانستان بشمول، یا خاصه پشتون ها به تاخت و تازیدن دیار تحریک میشدند و در لشکر کشی های فاتحان اسلام بخصوص سلطان محمود غزنوی بر هندوستان، شرکت مینمودند و بدینمنوال هم برای پخش اسلام در راه خدا (جل جلاله) جهاد میکردند و هم غنایم بدست می آوردند. مثلیکه دیگر مردم جهان هم چنین کرده اند و هم اکنون میکنند. درین حال در صورتیکه پشتون ها اجیر نامیده شوند باید تمام مسلمان های غیر پشتون هم که دراین نوع تشبثات سهم گرفته اند، بدین نام تحقیر آمیز یاد شوند. برطبق این ذهنیت باید خود فاتحان مسلمان، نی تمام فاتحان دنیا، بشمول استثمار گران عصر، آن افراد یکه رشوه ستانی ها کرده اند و از دارایی عامه اختلاس نموده اند، که یقیناً درین حال خاندان فرهنگ هم مصنئون نمی ماند، باید غارتگران و بدتر از اجیران شمرده شوند.

خواننده از مطالعه دقیق کتاب ناگزیر چنان انتباه میگیرد که شاید هدف اصلی فرهنگ از تألیف این کتاب ضدیت باپشتون ها بوده باشد. در این اثر هیچ قوم دیگر تا این حد کوبیده و تحقیر نشده است، مثلیکه پشتون ها کوبیده شده اند. فرهنگ در هر مورد کدام نظر نامساعدی راجع به پشتون ها یافته است، آن را بدون انتقاد و حتی بدون ارائه شواهد اقتباس کرده و بعد تفسیر عندی در جهت تائید آن اظهار نموده باین عبارات او گوش دهید: «پس از سقوط

دولت خلجی دردهلی و شعبه دیگر آن در مالوه این کلمه در هند از رواج افتاد و بجای آن در خراسان قبيله ای بنام خلجی ظهور کرد که یکی از شاخه های مهم ملت پشتون یا افغان بود. از این پیش آمد بعضی از مؤرخان چنین نتیجه گرفته اند که غلجائیان در واقع همان خلجیان میباشد که در اثر معاشرت با پشتون ها زبان و فرهنگ آنان را پذیرفته و باتحریف نام از خلجی به صفت یکی از شاخه های پشتون شناخته شده اند. (۱۸) شاید بنابر همین علت است که در روایات پشتون ها غلجی ها با تلفظ غلزی از باز ماندگان يك نفر شاهزاده غوری بنام شاه حسین تلقی شده اند که پیش از وصلت با بی بی متو دختر بیت نیکه از بزرگان پشتون با او معاشقه نموده و ثمره این ارتباط به غلزوی یعنی اولاد دزدی یا اولاد غیر شرعی مسمی گردید. هر چند صحت این داستان مانند سایر روایات قومی پشتون ها در محل تأمل است (زیرا گذشته این قوم نیز مانند اکثر اقوام دیگر از افسانه آغاز می شود) معدالك در موضوع حاضر میتوان گفت که حکایت بالا باغلب احتمال بطور کنایه بیانگر این واقعیت تاریخی است که غلجی ها يك شاخه دخیل پشتون ها میباشند، یعنی شاخه ای که در بدو امر جزء ملیت دیگر بود، اما در اثر آمیزش با پشتون ها زبان و رسوم آنها را فراگرفته، دران جذب شده است.

در این فقره نقاط زیاد قابل اعتراض موجود است، ولی اکنون درباره منشاء غلزایی بخصوص بر قسمت آخر آن که از طرف اینجانب زیر خط گرفته شده، تبصره می شود. اینموضوع به سببی عمده است که قوم بزرگ غلزایی یا شاخه های مهم آن بنام هوتک، توخی،

اندر، تره کی، سلیمان خیل (با شاخچه های عمده احمد زایی، بابکرخیل و جبارخیل) ناصر، خروتنی، وغیره .

بین ثلث ۵ ربع تمام پشتون ها را تشکیل میدهد که بگفته فرهنگ دراصل ترك بودند نامبرده درینمورد شاید بسایقه احساسات ضد پشتون خود بقدری جدی است، که ان را عوض آنکه قرار نظر خود که مبنای تاریخ را براحتمالات میداند، احتمالی خواند برعکس «واقعیت تاریخی» مطلق خوانده است .

فرهنگ شجره غلزیی ها را به عبارات بیان کرده که برطبق آن غلزیی ها هم غل زوی یعنی مولود معامله دزدی و هم خلجی یعنی دراصل ترك هاند . این نوع نوشته شاید حس ضدیت باپشتون فرهنگ را ارضاکند، ولی باتناقض ذاتی که دارد، حقیقت داشته نمیتواند زیراکه قرار روایت اولی غلزیی ها در غور، و قرار روایت دومی در غزنی بمیان آمده اند علاوه اولی بخاطری حقیقت داشته نمیتواند، که به سبب دو دلیل بافرهنگ پشتون ها سازگار نیست یکی اینکه پشتون ها درسابق دخترهای خود را بمرد م غیر پشتون بنکاح نمیدادند، در حالیکه از ان ها نکاح میگرفتند . آنها بین خود، بخصوص بین اودر زاده ها، خویشی میکردند . اینها باصطلاح انستروپولوجی Endogenous بودند . دیگر اینکه هرگاه بین ایشان زنابر سوایی میکشید، مرتکبین آن برطبق رسم پیغور ونگ کشته می شدند . دراین باره شاید روایت خود بزرگان غلزیی منطقه اوز بین درست باشد که در ۱۸۸۰ بمامور سیاسی انگلیس بنام برتن نقل کرده اند و در رساله یادشده این جانب به تفصیل آمده است . برطبق این روایت جوانی از پدر خود که شاهزاده بغور بودرنجید، و

در مقام بوشیر فارس رفت و در انجا از شیخی بنام فتحوبه تحصیل علم پرداخت . شیخ با او سلوک پدرانانه کرد . دختر خود را باو نامزد نمود و قصه غل زوی بمیان آمد و بعد جوان بافامیل خود به تقاضای پدر به غورمر اجعت کرد . این هم صرف روایت است . ممکن غلزایی دراصل غرزی بوده باشد ، مثلیکه غور در اصل غر است ، بهرحال این کار فلاوجست هاست که درین باره روشنی بیاندازند . رد روایت دومی به تفصیل ضرورت دارد .

این نظر دراصل منسوب به يك نویسنده انگلیسی بنام لارنس لاکهارت صاحب کتاب سقوط خاندان صفویه و غلبه افغان بر فارس بوده که در کتاب فرهنگ در ریفرنس ۱۸ بآن اشاره شده ، ولی از طبع مانده است ، که شاید سهو طباعتی باشد .

تاجائیکه نویسنده بخاطر دارد لاکهارت در کتاب خود این مطلب را گنجانیده است که قومی بنام خلج ترك در قرن هفتم میلادی در کدام منطقه ای واقع در شمال بحیره کسپین میزیست و بعد کاملاً از آن منطقه ناپدید شد ، و در قرن دهم حوالی غزنی ظاهر شد ولی آنوقت به سبب آمیزش باپشتون های مجاور پشتون غلزایی شده بود .

قبولی این روایت از طرف فرهنگ اول بمعنی این است که نامبرده گفته سابق خود را رد می کند ، که مدعی است پشتون ها طوریکه پیشتر برآن بحث شد ، پیش تر و بعد تر از ظهور اسلام حوالی سند میزیستند ، یعنی در غزنی نبودند مگر این روایت که فرهنگ آن را بحیث « واقعیت تاریخی » قبول کرده است ، از سه زاویه تاریخی ، لسانی و انترپولوجیکی بعدی قابل اعتراض

است که قبولی آن برای يك مدقق ممكن نمیباشند. شاید بهمین علت باشد که تا آنجا که به این نویسنده معلوم است هیچ نویسنده دیگر بجز از فرهنگ این روایت لا کهارت را جدی نگرفته است .

از نظر تاریخ اینکه وقتی قومی از کسپین بحوالی غزنه مهاجرت میکند ، باید مهاجرت آن در این فاصله دراز قبلا طی نشده مدت درازی را در برگیرد و در مسیر مهاجرت خود با اقوام وولس های غیر تماس وحتی تصادم کند و این پیش آمد ها بایست دريك منبع یا منابع قید شود . ممكن نیست این چنین «رخداده» بزرگ از نظر واقعه نگاران ، تاریخنویسان ، و جغرافیه نگاران پوشیده بمانند آنهم در عصریکه کتابت و واقعه نگاری در منطقه داشت . لا کهارت^{روایت} که اقوام منطقه را مطالعه کرده است در مورد کلمه ای هم ندارد .

از نظر زبان وقتی قومی در قوم دیگری مزج میگردد ممكن نیست زبان آن تاحدی از بین رود که کم از کم تا چند قرن هم آثاری از ان باقی نماند . در افغانستان يك تعداد اقوام در اثر آمیزش با اقوام مجاور زبان های خود را از دست داده اند ، مگر نه بصورت کلی . کم از کم تعداد زیادی از لغات زبان های اقوام منحل در زبان های دومی و اکتسابی جدید شان دیده می شود . بعضی اوقات از ترکیب همچو لسان ها زبان جدیدی بالهجه نو یا دایکت نوبمیان می آید . هزاره ها مثال برجسته این حالت را نشان میدهد . مگر در پشتوی غلزایی ها نه کلمات ترکی مربوط به قوم خلجی ترکی دیده میشود ، و نه پشتوی غلزایی ها از پشتوی دیگر پشتون ها تفاوت اساسی نشان میدهد مثلیکه هزاره گی بادی متفاوت است . از لحاظ انتروپولوجی هم ممكن نیست قومی چون خلج ترك که

اصلاً دارای موسسات قوی قومی بود، طی دویاسه سده طوری و
بحدی در قوم دیگری مزج گردد که تمام عادات، رسوم، عقاید، و
اساطیر مربوط باجداد و دریک کلمه فرهنگ خود را از دست دهد،
دیرپایی عادات و عقاید يك امر واضح است، مدققان میدانند که در
جامعه حاضر اسلامی افغان هنوز رسوم و رواج های فرهنگ های
پیشین غیر اسلامی دیده می شود، باید لاکهارت و پیروش فرهنگ،
فرهنگ خلجی را در غلزایی ها سراغ کند، مگر این امر برای شان
ممکن نیست، بخاطریکه غلزایی ها ممثل اصیل فرهنگ پشتونها اند
آنهائیکه با فرهنگ غلزایی آشنایی دارند میدانند که سیستم جزایر
شان بنام نرخ احمد (مؤسس شاخه عمده احمد زایی مربوط سلیمان،
خیل) معتبرترین جزء پشتو نولی تمام پشتون ها است، این را هر
باید گفت که غلزایی ها در رعایت پشتو نولی، که فرهنگ تمام
پشتون ها را تمثیل می کند، و با آن تمام پشتونها حیات سیاسی و
اجتماعی خود را تنظیم مینمایند مثل دیگر پشتون ها جدی و بلکه
جدی تر اند.

فرهنگ بالین بسنده نکرده کوشیده است حقایق آفاقی و خارج
از ذهن خود را درباره پشتون ها را انفسی ساخته برطبق ذوق و
میل خود حکم های عندی صادر کند، نامبرده در صفحه ۴۸۰ کتاب
خود می نویسد «تناسب گویندگان زبان های مختلف نیز تخمین
است درباره پشتو زبانان ارقام متعدد از چل در صد (افغانستان در
مسیر تاریخ تألیف غبار، صفحه ۱۱، ۱۲) تا ۵۵ در صد (گریگو ریان
ص ۲۵) ذکر شده است، اما اکثر مولفین به پیروی از ارقام رسمی
دولت تعداد کوچیان را دومیلیون نفر گرفته و آن ها را تماماً پشتو

زبان شمرده اند . در حالیکه بموجب سرشماری نمونه ای سال ۱۹۷۸ تعداد واقعی ایشان از يك ميليون تجاوز نمیکرد . بنابراین میتوان گفت که همان رقم چهل در صد به حقیقت نزدیکتر باشد .

در اینجا باید گفت که ارقام ، احصائیه ، و حقایق خارج از ذهن این و آن نویسنده موجود میباشد . بشرطیکه انسان آنها را جعل نکند و حتمی است که ابراز حکم و نظر اساساً بر همین ارقام استوار باشد ، یعنی هوایی و ذهنی و متافیزیکی نباشد مگر فرهنگ همین طور کرده است .

در سابق کوچی ها دو میلیون گفته میشد ، ولی در احصائیه نمونه ای سال ۱۹۸۷ این رقم يك ميليون بود و بنابر آن برطبق استدلال فرهنگ تناسب پشتو زبانان از ۵۰ در صد و یا بالاتر از آن به ۴۰ در صد پائین آمد . فرهنگ باید درینصورت این را تثبیت مینمود که کوچی ها هیچوقت دو میلیون نبودند و بهرحال پیش از احصائیه گیری نمونه ای يك ميليون بودند . درینصورت استدلال فرهنگ مقرون بحقیقت میباشد ولی این چنین شده نمیتواند .

بخاطریکه کوچی گری در افغانستان در قرن بیستم معروض به تحول سریع بود و در این تحول عملیه ساکن شدن نظر به هروقت دیگر بیک عملیه سریع تر تبدیل شده بود . ناصر ، سلیمان خیل ، کاکر وغیره کوچی های دایمی طی همین قرن یعنی پیش از احصائیه گیری نمونه ای سال ۱۹۸۷ در کوهدامن ، هلمند زمین ، و قندوز زمین بتعداد زیاد ساکن شده اند . اگر فرهنگ کتاب من را میخواند برایش معلوم میشد که ناصر و يك تعداد کوچی های دیگر در اخیر قرن نهم که کوچی تام یعنی سالتمام بودند تمام کوششات و

قشار های امیر عبدالرسمن خان را برای ساکن شدن تمام وحتی قسمتی از آن ها در مناطق و رای هندوکش بویژه در قندوز را بکلی ناکام ساخته بودند مگر همینها و دیکران در دوره های مختلف همین قرن در مناطق یاد شده فوق متوطن شدند . اینها از کرات سماوی باینجا ها مهاجرت نکرده اند . بلکه از همین کوچی های تام یاسالتمام جدا شدند . اینها بااین عمل خود تعداد کوچی ها را کمتر ساختند مگر برعکس تعداد پشتون های مسکون را بیشتر نمودند . دراصل تناسب پشتون ها تفاوت نیامد یعنی آنها اگر در سابق ۵۵ در صد و -ابیش تر نفرس افغانستان را تشکیل میدادند . تناسب اصلی بحال خود ثابت باقیمانده است . و استنتاج فوق فرهنگ نقش برآب است .

علاوه برآن در ۱۳۵۸ یعنی در سالیکه احصائیة نفوس گرفته میشد ، تمام کوچی ها از پاکستان بافغانستان نیامده بودند . يك علت آن برصبق فرمان نمبر ۶ از بین رفتن گروهی و سود بود که به ضرر کوچی ها در هزاره جات تمام شده بود .

در فقره یاد شده بالای فرهنگ دو موضوع دیگر هم جلب توجه می کند . یکی آنکه از عوض پشتون پشتو زبانان گفته ، و دیگر اینکه کوچی ها را دیگران «تماما پشتو زبانان» گفته اند .

فرهنگ در نقطه اول موضوع زبان را برجسته ساخته و در نقطه دوم این چنین معنی شده میتواند که در کوچی ها عناصر غیر پشتون هم شامل اند ، که درست نیست .

نکته اول از دلچسپ ترین و بلحاظ ملی از مفید ترین موضوعات شده میتواند . دری زبان شدن و پشتو زبان شدن

دوپروسه است که از قرن ها باینطرف در افغانستان در جریان است . این عملیه در این اواخر با بازشدن جوامع نسبتاً منزوی کوهستانی در اثر انکشاف خطوط مواصلات و مخابرات سریع و وسیع شده است . در اثر این پروسه اگر از جانبی تعداد قابل ملاحظه ای از نورستانی ها ، هزاره ها ، تاجک ها ، ترکمن ها و غیره پشتو زبان شده اند برعکس شمار قابل ملاحظه ای از پشتونها بویژه در شهر ها دری زبان شده اند . بصورت عمومی در منطقه هرات عملیه دری زبان شدن و در ننگرهار و پکتیا عملیه پشتو زبان شدن بقوه زیاد در جریان است . دیگان ها در ننگرهار و پشتون ها در هرات کم نیستند و بجز در یک چند منطقه منزوی کوهستانی منجمله پکتیا و پنجشیر دیگر در تمام کشور هر دو عملیه باقوه کم و بیش پیش می رود . مهمتر اینکه توأم با این دو عملیه پروسه دولسان فراگرفتن در بیشترین مناطق کشور در این سال های اخیر نظربه هر وقت دیگر سریع تر و وسیع تر شده است و این عملیه قوی ترین پشتوانه همبستگی افغان را تشکیل داده است . مثلکبه در سویس ، جرمنی و فرانسوی همبستگی ملی را تقویه کرده است . در افغانستان همبستگی ملی بخاطری ریشه دار است که تناسب افغان های اصیل در سطوح مردم عامه در سراسر کشور نسبت به سطوح نیمچه تعلیمیا فتگان بمراتب زیاد ترست

بنابراین مصلحت ملی در این خواهد بود که این عملیه هنوز هم تقویه شود . یک طریقه تقویه آن این خواهد بود که در آینده افغان هائیکه از بیت المال ، یعنی دارایی عامه معاش میگیرند باید در هر دولسان وارد باشند و این اصل باید شرط استخدام برای مامورین

دولتی قرارداد یادست کم دولت باید استخدام کسان را که در هر دولسان وارد باشند ، مرجح تر داند ، و دولت باید برای تعمیل موثر این اصل فراگرفتن هر دولسان را برای شاگردان مکاتب حتمی سازد . عامل دیگر این همبستگی شاید این باشد که تناسب پشتون ها بلحاظ عرقی و اتنیکی به تناسب پشتون ها بلحاظ گویایی زبان مادری شان بیشتر است .

شاید ممدکا بهمین سبب باشد که خلع زعامت محمد زایی افغانستان راهه چنان بحران دوچار ساخت که نظیر آن در تاریخ افغانستان دیده نمی شود . در صورت نبودن زعامت ملی سیاسی است ، که مصونیت حیات و مال از بین برود ، نه تنها پیشرفت متوقف میگردد ، بلکه تخریب ملت شمول می شود ، و نتیجه آن مصایبی می شود ، که نصیب ما افغان ها در عرصه ده سال گذشته شده است .

گوری افغان ها با داشتن احساس قوی افغانی پل رابط بین پشتو زبانان و دری زبانان می شوند . شاید محمد زایی ها مثال برجسته این دسته افغان ها باشند . این واقعیت ها با جمع ایدیالوژی ملی بشمول اسلامی همبستگی ملی را دراصل بنیاد بقدری تقویه و مستحکم نموده که افغان ها از برکت آن هروقت بمقابل فشار های خارجی به يك قوه تسخیر نشدنی تبدیل شده اند ، یاآنکه بین خود همانند مردمان آزاد جهان اختلافات وحتی مسایل دارند . البته این همبستگی نسبتی است یعنی آنقدر که همبستگی در افغانستان قوی است ، در سایر کشور های همسایه دور و نزدیک قوی نیست . و همین قوه بود ، و هنوز هم است که تمام کوششات شوروی و رژیم

دست نشانده آن را که بمنظور استقرار حکومت در جهت انداختن تفرقه بین اقوام مینموند، اساساً ناکام ساخته است. اگر شوری و حکومت دست نشانده آن درینموضع امکان و دور نمای موفقیت خود را میدیدند، شاید قوای متجاوز افغانستان را هرگز ترك نمیکرد البته مشکلات و جنجال های بزرگ هم در زمینه وجود دارد و اجانب باحمایه و تقویۀ دسته های خاص مورد نظر در صدد آنند که این همبستگی را ضعیف نموده زیر تأثیر خود بیاورند و بنابراین موضوع شاید آنقدر ساده و آسان نباشد که درینجا بیان شده است ولی این نظر بر بنیاد قوی استوار است و افغان های دور بین و وطن دوست وظیفه دارند در جهت استحکام این همبستگی نظرات صایب پیش کنند، و اعمال شایسته و موثر اجرا نمایند. متأسفانه کتاب موجود فرهنگ کومکی در زمینه کرده نمیتواند.

فرهنگ در قسمت اخیر کتاب خود که از افغانستان امروزی بحث می کند، و باکودتای ثور انجام میدهد، عین تمایل ضد پشتون را نشان میدهد. باید گفت که این برخ با آنکه کوتاه است، مهم و دلچسپ است. توقع میشد که شخصی چون فرهنگ که در بعضی دوره های اینمدت در سیاست یا سهم گرفته و یامشاهد آن بوده آن را خوب دقیق خواهد نوشت ولی چنام معلوم میشود که آفاقی بودن برای فرهنگ کار بکلی مشکل باشد. اگرچه این مشکل دامنگیر نویسنده ای می شود که میخواهد رخداده هایی را بنگارد که هنوز کاملاً تاریخی نشده است. درباره پیش آمد های گذشته نزدیک هر شخص نظر و توجیه دارد و فکر میکند نظر خود او صحت دارد، و از دیگران درست است. مگر نویسنده ای که بامیشود دقیق

تاریخنویسی مجهز، وهم ساحه نظرش وسیع باشد میتواند جریانات را بدون آنکه رجحانات شخصی خود را دخیل سازد شرح و بیان نماید و کم از کم از اظهار چنان حکم ها بپرهیزد که بر شواهد ثقه متکی نباشد. فرهنگ در این بخش هم از این کار عاجز مانده است.

درینمورد مثالی آورده میشود که شاید هرخواننده درباره آن نظری داشته باشد موضوع اظهار نظر فرهنگ درباره محمد داود خان است. محمد داود خان شخصی است که در مدت کمتر از نیم قرن در سیاست عملاً سهم داشت، و بخصوص در دو دوره صدارت و ریاست دولت خود موثرترین شخص در سیاست و حیات ملی افغانستان بود. فرهنگ بعد از آنکه دوره های زمامداری هر دو دوره او را بیان می کند. درباره محمد داود خان بمانند قاضی ایکه برمسند قضاوت و تحکم نشسته باشد در ص ۴۷۶ چنین حکم صادر میکند و مینویسد که محمد داد خان «در سال های پیش از جنگ دوم جهانی... از جمله هوا خواهان هتلر بود و فلسفه سیاسی او را مبنی بر برتری نژادی و دکتاتوری عصری توأم بااطاعت کور کورانه از رهبر حزب داشت پذیرفت و از آن ببعد همواره خود را درزی همان رهبر ایدیال فاشیستان میدید و جهت رسیدن بان تلاش میور زید.» فرهنگ این داوری خود را با این جمله بپایان میرساند: «... دور از حقیقت نخواهد بود که (محمد داود خان) يك زمامدار فعال و تر قیخواه باگرایش فاشیستی شمرده شود.»

دراین باره که محمد داود خان يك زمامدار مستبد، مخالف دموکراسی و آزادی فردی بود مخالفتی نیست حتی مردم عامه او را «سردار دیوانه» می گفتند. دراین باره به تذکار شواهد ضرورت

نخواهد بود ولی او را «فاشیست هتلری» نامیدن در خور تأمل جدی است اول باید گفت که کسیکه دارای خصایص فوق باشد، حتمی نیست که فاشیست باشد. مستبدان غیر فاشیست در طول تاریخ کم نبودند. اروپا يك دوره کوتاهی داشت که بنام «استبداد منور» خوانده میشد. کمونست ها از روی ایدئالوژی و پروگرام به دکتاتوری اعتقاد دارند، ولی کمونست ها فاشیست ها نیستند بلکه آنها مخالفین آشتی ناپذیرند.

عنصر اساسی فاشیزم، طوریکه فرهنگ هم بآن اشاره نموده. اصل برتری نژادی است. در فاشیزم هتلری آریین ها، بخصوص جرمن ها بر غیرآریین ها برتر و بلندتر شمرده میشدند. زعمای نازی هتلری معتقد بودند که صرف آریین ها ظرفیت و استعداد رهبری انسان ها را دارند و این استعداد در خون شان موجود است. اگر محمد داؤد خان فاشیست هتلری بود فرهنگ باید شواهد آن را هم در نظرات و هم در کارنامه های او تدارک میکرد و نشان میداد که محمد داؤد خان در اداره دولت، یا کم از کم در سطوح حاکمته دولت صرف عناصر يك نژاد و یا يك دسته عرقی و حتی افراد خاندان خود را شريك می ساخت، و در انحصار آنها قرار میداد، در حالیکه بموجب لست اعضای حکومت محمد داؤد خان که فرهنگ در کتاب خود قید نموده در هیچ دوره زما مداری وی این اعضای حکومت منسوب بیک نژاد، و یا یکدسته عرقی و اتنیک و یا خاندانی نبود. اشخاص مربوط به دسته های میر، سید، سلجوقی، نورستانی، تاجک و پشتون در کابینه های او عضویت داشتند و دران دری زبانان بر پشتو زبانان در اکثریت قاطع بودند. علاوه

برآن محمد داؤد خان در امر استحکام حکومت و اعمار ملی برپشتون های ناراضی و مخالف رحمی نشان نداده خوشنوی را که اوحین فرو نشانندن بغاوت صافی های کتر نشان داده در حق هیچ قوم غیر پشتون نشان نداده است . دیگر آنکه در اخیر دوره زمامداری جمهوریت او لایحه ای پاس شده بود که بموجب آن ماموران و کارمندان دولتی باید صرف براساس لیاقت و تحصیلات بمناسب دولتی گماشته می شدند ، نه از روی ملاحظات نژادی ، قومی ، اتنیکی و خاندانی که ممیزه اساسی فاشیزم میباشد . این همه قابل یادداشت است که محمد داؤد خان حاکمیت خاندانی خود را منقرض ساخت و بجای آن طرز جمهوری بمیان آورد . و معاون رئیس یا جانشین خود را شخصی انتصاب نمود که منسوب بخاندان سید بود . از طرف دیگر همین محمد داؤد بود که برخلاف رای تعداد زیاد اعضای برجسته خاندانی بشمول داکتر نجیب الله توریانا و فیض محمد زکریا سیاست افغانستان را براتحاد شوروی یعنی يك حکومت کمونستی متکی ساخت و برای رسیدن بقدرت در انقراض حاکمیت خاندانی از کمونست های داخلی کومک جست ، و آنها را در حکومت کردن سهم نمود و در این راه بحدی پیش رفت که نام شهزاده سرخ را بخود کمایی کرد و تنظیم های اسلامی بااین روشهای او بمخالفت جدی پرداختند . و علیه حاکمیت اوتیامهابر پانمودند . بااین شواهد که در ثقه بودن آن ها شکی نیست محمد داؤد خان را فاشیست هتلری نامیدن فقط يك حکم تعصب آمیزی است که فرهنگ در اظهار آن شاید بکلی تنها باشد .

فرهنگ آنچنانیکه در این اوراق واضح گردیده ، در اظهار حکم

ها و نظرات تعصب آمیز قلم آزاد دارد . در همین سلسله است حکم دیگر او که اگر پشتونی برای تعمیم پشتو نظر دهد در نظر فرهنگ «احساس تبعیض و تفرقه» را تحریک میکند . موصوف در صفحه ۴۶۴ کتاب خود گوید که در لویه جرگه سال ۱۹۵۵... در جریان مذاکرات رئیس مجلس (محمد گل خان مومند) برعبدالمجید خان وزیر معارف بعنوان اینکه پشتو نمیداند اعتراض نموده و یکبار دیگر مسئله زبان را باادعای برتری یک زبان برسایر زبانها مطرح ساخته احساس تبعیض و تفرقه را تحریک نمود .

ازاین نوشته واضح است که فرهنگ در موضوع پشتو بحدی حساس بوده که غلام تعصبات گردیده ، عفت قلم را از دست میدهد محمد گل خان مهمند برعبدالمجید اعتراض وارد کرد که پشتو نمیداند ، آیا این غلط بود ؟ نی غلط نبود ، عبدالمجید پشتو نمیدانست و اگر میدانست باید فرهنگ آن را ثابت می ساخت و اعتراض محمد گل خان مهمند را رد میکرد ولی عوض آنکه چنان کند ، و یا این را مهم نداند که وزیر معارف پشتو نداند ، بر محمد گل خان اتهامات ناجوانمردانه وارد کرده است . در این نوشته این محمد گل مهمند نیست که برتری پشتو را برسایر زبان ها مطرح ساخته است ، و احساس تبعیض و تفرقه را تحریک نموده است . این خود فرهنگ است که گفته محمد گل مهمند را که حقیقت داشت ، یعنی عبدالمجید وزیر معارف وقت افغانستان پشتو نمیدانست ، چنین تفسیر کرده است ، فرهنگ در واقع بااین حکم تعصبات خود را ظاهر و بیان نموده است .

خواننده اکنون ممکن چنان فکر کند که فرهنگ که تااینوقت نزد

افغان ها يك شخص فهميده شناخته شده بود در اين اثر عمده چرا برپشتون ها نه برديگر مردم افغانستان تااين حد تاخته و يك موقف ضديت عليه آنها اتخاذ کرده است . احتمال دارد فرهنگ زير تاثير آن احساسات و تبليغات ضد پشتون رفته باشد که بخصوص بعد از تهاجم نظامی شوروی برافغانستان به پيمانه وسیع و طور منظم و منسجم پخش گردیده است . و شاید هم اعمال جنایت بار حکومت خلقی دران بی تاثير نبوده باشد . دراین دوره پشتون ها نظریه هروقت ديگر از طرف کشور های همسایه مورد فشار زیاد واقع گردیده اند ، و يك تعداد عناصر داخلی باین فشار ها اگر در ظاهر لبیک نگفته اند در همین جهت پویان شده اند . پرچمی های کارملی و ستمی ها دراین امر جدی تر و پیشتاز تر از ديگر انند . معلوم می شود فرهنگ اکنون میخواهد به نظرات آنها شکل اکادمیک دهد ولی تمام آنها بشمول فرهنگ وامثال او باید بدانند که مشکلات افغانستان معضلات قومی ، لسانی و کولتوری نیست ، مشکلات افغانستان تماماً سیاسی وزاده مداخلات اجانب و بدرجه اول اتحاد شوروی است و خطرات ازین نواحی متوجه افغانستان و تمام افغان ها صرف نظر از دسته بندی های شان میباشد . حتی خود حزب رسمی هم از این خطرات مصون نمانده است . حکومت شوروی بامداخله نظامی و باسقوط دادن حکومت خلقی حزب رسمی را بدو پارچه آشتی ناپذیر تقسیم نمود و کلان ها و اعضای سرسپرده شان را از سایر افغان ها بکلی بیگانه نمود . جای تأسف است که فرهنگ در اینموقع نهایت حساس که افغان ها را موضوع حیات و ممات ملی در گیرند ، همچنين نوشته های تعصب آمیز پرداخته است .

مگر از این تبصره ها نباید چنان نتیجه گرفت که کتاب فرهنگ بمطالعه نمی آرد. کتاب فرهنگ به عمق و پایه کتاب غبار نمیرسد مگر در مجموع با وجود نقایصی که دارد، غنیمت است.

بخصوص قسمت اخیر آن که برای بار اول در قید تحریر آمده است، و بنابراین تاریخنویسی افغانستان امروزی را که تا اینوقت عملاً در انحصار نویسندگان خارجی بود، از انحصار آنهاجات داده است. این کتاب بانجم کتاب دهه قانون اساسی صباح الدین کشکی، و کتاب لویی دوپری بنام افغانستان، و هم تاحدی کتاب بنام ظهور افغانستان معاصر تألیف گریگورین این دوره مهم را که آپستن تحولات مهم شد، برشته تحریر در آورده است، و این در ذات خود يك امر مهم بشمار میرود ولی مطالعه آن به سبب نقایص زیادی که دارد باید مخصوصاً انتقادی باشد، و متن آن رانص ثقه و مقدس ندانست، بلکه آنرا باید بادیده شك و تردد دید، مثلیکه خواننده شك هر نوع اثر را از هر منبع و هر نویسنده ای که باشد، بچنین نگاه می بیند. باید در نظر داشت که برای مؤلفی که اصلاً مؤرخ نباشد، و تاریخ چند قرنۀ يك کشور را برشته تحریر می آورد، ممکن نیست اثرش دقیق و صحیح باشد. حتی برای يك مؤرخ ورزیده و مسلکی هم نوشتن تاریخ عمومی دقیق مشکل است، چنان مؤلفی از این عهده برآمده میتواند که بر موضوعات احاطه داشته، بكمك میتود دقیق تتبع و نظر عقاب مانند آفاقی از منابع اصیل و ثانوی استفاده کند و در باد سازی گذشته حیات انسان چنان اثری بمیان آرد که منسجم، قانع کننده و در عین حال دارای بصیرت های تازه و ابتکاری باشد. «پایان»

ARIC

B

4.31

KAK

1618

ACKU

د امان کتاب لہجیرونو شفیقہ

پیشور